

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՈՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏ

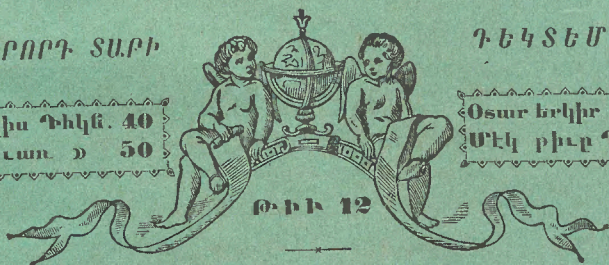
ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Պօլիս Դեկտ. 40
Գաւառ » 50

Օսար երկիր Յր. 12
Մէկ թիւը Դե. 45

ԲՈՎԱՆ ԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Պսակ առաքինեաց Ե.
Նոր տաղանայ մ'ալ Ե.
Ծրագիր քննադատանի ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԵԳԵԱՆ
Անմահութիւն հոգւոյ ԵՂԻՇԷ Կ. ԱՅԿԱԶԵԱՆ
Ազգային նշարք ՅՈԿԶ. ՔԶ. ՄԿՐԵԱՆ
Պատմական բնագիտութիւն ԵՂԻՇԷ Կ. ԴՈՒՐԵԱՆ
Շղթայք (Սիւլի Բրիւսոմ) ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԳԱՇ
Ե. Հիւրմիւղեան եւ Տեղեմախայ նոր քարզմ. Մ. Կ.
Մեղեղի ՍՏԵՓԱՆ ԵԱԶԸՃԵԱՆ
Թղթակցութիւն Ա. Յ. ԱՅԿԱԶԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՏ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ (ԱՐԱՄԵԱՆ)

1886

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆՔ

ՈՒՍՈՒՄՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԻ

ՅՕՐԻՆԵԱՅ

ԵՂԻՇԷ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՅՎԱԶԵԱՆ

Ուսումնե տարակում

Տպագրութիւն Գ. Պաղտատեան (Արամեան)

Գիւն՝ 5 դահեկան

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԿՐԹԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿ ՄԵՐ

Բ. ՀԱՅ ՎԱՐԺԻԶՔ ԵՒ ՎԱՐԺԱՐԱՆՔ Ի Կ. ՊՕԼԻՍ

(*Կես դարու միջոց*)

ԳՐԵԱՅ

Յ. ՈՍԿԱՆ

Ի նպաստ Ս. Փ. Ազգային Հիւանդանոցի

Տպագրութիւն Գ. Պաղտատեան (Արամեան)

Գիւն՝ 5 դահեկան

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Յ. ՊԵՅԱԶԵԱՆ

ԸՆԹԱՑՔ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ի ՊԷՏՍ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՅ

Ա. տարի

Տպագրութիւն Գ. Պաղտատեան (Արամեան)

Գիւն 2 դահեկան

ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ

ԵՐ ԿՐԱԶԱՓՈՒԹԻՒՆ

(Նոր դրութիւն)

Ա. տարի

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵՅ

ՎԱՀԱՆ ՀԱԶԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Հետեւողութեամբ Ժ. Տաշաքի

Տպագրութիւն Ն. Պերպերեան

ՅՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՊՍԱԿ ԱՌԱՔԻՆԵԱՅ

Հայ իգական սեռի երիտասարդութեան մէջ՝ իւր համեստութեամբ, իւր հմտութեամբ, իւր հայրենասիրութեամբ ու հայերէնասիրութեամբ կը փայլի Ազնուունի Սարինիկ Օրիորդ Գ. Հարէնց, մեղուաջան ու մեղուաբան Ասենադպրունին Ազգանուէր Հայունեաց Ընկերութեան Դործադիր Ժողովոյ:

Հայ արական սեռի երիտասարդութեան մէջ՝ իւր պարկեշտութեամբ, իւր գիտութեամբ, իւր հայրենասիրութեամբ եւ իւր մարդասիրութեամբ կը փայլի Մեծապատիւ Տօգօռ Սեփան Էֆէնճի Յ. Յակօբեան, Հանդիսիս աշխատակից, հեղինակ Հիւանդին թարեկալին, ուսուցիչ Առողջաբանութեան Ազգային Կեդրոնական Վարժարանի, Հոգաբարձու Արամեան Վարժարանին Գասը-Գիւղի, անդամ Միացեալ եւ այլ ընկերութեանց Հայոց, եւն, եւն, եւն:

Այս ընտիր երիտասարդն, այդ ընտիր երիտասարդունին, միացեալ ի վաղուց՝ առաքինեաց պատկին ներքեւ, եկեղեցւոյ պատկին ներքեւ ալ միացան ամսոյս 14ին ի Գասը-Գիւղ, ի բերկրութիւն փոխադարձ ազգականաց եւ համայն ազգակցաց իւրեանց:

Խմբագրութիւնն նուիրական պարտք կը համարի ջերմապէս ուրախակցիլ եւ անխափան երանութիւն մաղթել առ Տէր եւ Տիկին Տօգօռ Յակօբեան, գոհար-ամոլ Հայ Ընկերութեան:

ՆՈՐ ՏԱԳՆԱՊ Մ'ԱԼ

Տազնապ բառն, որ Եւրոպական ազգաց քաղաքական կամ խորհրդարանական լեզուին մէջ ստէպ կը գործածուի՝ տարաբաղդաբար, ոչ նուազ եւ առ մեզ սկսած է յեղյեղուիլ այլ եւ այլ ածականաց ընկերակցութեամբ։ Սակայն դեռ չէր գործածուած Կրքական տազնապ։ Արդ, իրօղութիւնն ա՛յն է թէ՝ մեր ազգային կրթութիւնն այժմ՝ սաղնապ մը կ'անցընէ։ Արեւելի կարնոյ թղթակիցն՝ «Այս օրերս ո՛ր թերթն ալ բանամ» կը գրէ «Դպրոցներու վրայ բան կը կարգամ»։ Եւ այս խօսքն իմ վրաս ամենաախուր տպաւորութիւն մը կ'ընէ, որպէս թէ Կարնոյ թղթակիցն ըսէր. «Այս օրերս ո՛ր դպրոցին վրայ աչքս վերցնեմ, սեւ սեւ ագռաւներ կը տեսնեմ. . .»։ Այո՛, նախազգացում մ'ունիմ, որ եթէ գործադրուի կրթական նոր ծրագիրն, եթէ վարժարանաց բանալիք միակ ձեռաց յանձնուին, ազգն այդ բանալիքն, աւաղ, պիտի կորուսանէ յաւիտեան։

Շատ մը կարգադրութիւններ կան՝ վարժարանաց, վարժապետաց, դասուց ու դասադրոց համար։ Կ'ուզեն որ միեւնոյն յայտագիրն ի գործ դրուի բոլոր վարժարանաց մէջ առհասարակ, միեւնոյն մակարդակի վերածուին թաղային ու գաւառական համայն վարժարանք։ Կ'ուզեն որ Ուսումնական Խորհուրդէն վկայագիր ստանան վարժապետք, աւելորդ է ըսել յետ քննութեան։ Կ'ուզեն որ դասերն աւանդուին ի վարժարանս որոշեալ ժամուց մէջ, որոշեալ դրութեան մը համեմատ, որոշեալ եղանակաւ։ Կ'ուզեն որ դասադրքերն այսուհետեւ վաւերանան Ուսումնական Խորհրդէն, որ վկայականի նոր կաղապար մ'անշուշտ կը պատրաստէ։ մանաւանդ Կ'ուզեն որ Կրթական Խորհուրդն յատուկ Յանձնաժողովոյ մը ձեռամբ (կազմեալ ի գրաբարեանց՝ ոյց ոգին եւ արդասիքն անծանօթ չեն) քննէ բոլոր դասադրքերն եւ անոնց մէջէն իւրաքանչիւր ուսման համար մին ընտրէ կամ՝ աւելի ճիշդ՝ վճռէ իրրեւ գործածելի։ Կ'ուզեն դեռ շատ բաներ։ Այլ դիւանագիտական լեզուին մէջ՝ Վեդօ (կամբ) բառէն աւելի

նոր բառ մը կայ աւելի հնչուն, նի բօնիսլաւ (չը կամիմ) : Ժողովուրդն է՝ որ այդ վեհապետական հրամանն իւրացնելով՝ կը գոչէ Ձը կամիմ, երբ իւր յաւիտենական իրաւունքն իր ձեռքէն կապտել կը նկրտին :

Կառավարութիւն մ'իրաւունք ունի, կառավարութիւն մը պարտք ունի. — հանրային կրթութեան վրայ խօսելով — յատուկ նախարարութեան մը միջոցաւ հսկել վարժարանաց վրայ : Թողունք այն երկիրներն (յորս կը հաշուի մեծալոյս ու մեծահարուստ Անգլիան) ուր կրթական պաշտօնէութիւն հաստատուած չէ. կրթական պաշտօնէութիւն ունեցող երկիրներուն մէջ ալ՝ սոյն պաշտօնէութեան իրաւասութիւնք նոյն չեն բացարձակօրէն : Անհրաժեշտ է որ այսպէս ըլլայ, քանի որ տեղական ու ցեղական հանգամանաց կը համաձայնին օրէնք, եւ մեռեալ տառ կը միանայ օրէնքներն՝ որք կը մեղանչեն այդ նկատմամբ : Մեր ազգն՝ իր կացութեամբ պատճառ ունի կրթական յատուկ Տեսուչ իսկ չաւնենալու : Յարդ իւրաքանչիւր թաղ կը մատակարարէ իւր դպրոցն, ուրեք ուրեք թաղական ինօրհրդոյ միջոցաւ, ուրեք ուրեք յատուկ Հոգաբարձութեան մը միջոցաւ : Եւ գիտե՞ս, պատուական ընթերցող, այս դրութեան գլխաւոր առաւելութիւնն որն է. — Այս դրութեան գլխաւոր առաւելութիւնն այն է որ արուեստական կամ եկամուտ օրէնքի մ'արդիւնք չէ, այլ արդիւնք է բարեշրջութեան բնական օրէնքին. — Այո՛, քաղաքակրթութեան սկիզբներն իսկ, ցեղ մը, գիւղ մը, թաղ մը, կը յանձնէ իւր գործոց վարչութիւնն իր մէջէն ամենէն կարօղ անձին : Ընտրութեան սկզբունքն հին է : Ռուսիոյ գիւղերն իրենց միոն (ընդհանուր ժողով) ունեցած են ի սկզբանէ անտի : Մեր թաղերու համագգիք ալ կը հաւաքուին, կ'ըտրեն իրենց մէջէն զայն կամ զանոնք զոր ամենէն կարօղ կը ճանաչեն՝ իրենց եկեղեցւոյն ու դպրոցին մատակարարութեան, իրենց վէճերուն կարգադրութեան համար, եւն : Անտարակոյս յապայտ երբ թաղերն իրենց միջեւ համերաշխութիւն կը գլխան, համայն թաղից խորհրդակցութեամբ ու միահամուռ ընտրութեամբ կը կազմուին Կեդրոնական վարչութիւնն, օրէնսդիր եւ գործադիր ժողովք : Կեդրոնին ու

մասանց փոխադարձ պարտականութեանց եւ ժողովոց ընդ միմեանս յարաբերութեանց վերաբերեալ կանոններու հաւաքածոյն է Սահմանադրութիւնն, որ ծնունդ կ'առնու ընտանաւոր այս ինչ վիճակի եւ այս ինչ պայմաններու մէջ:

Քառորդ դարէ մ'ի վեր ունինք Սահմանադրութիւն, Սահմանադրական Վարչութիւն: Հոս՝ աւելորդ է ըսել չը պիտի խօսինք ընդարձակօրէն Սահմանադրութեան վրայ, զոր յիշեցինք միայն կրթական խնդրոյն կամ կրթական տաղանապին առթիւ: Արդ, կարդանք մեր Սահմանադրութեան այն յօդուածն՝ որ կը պատկանի կրթութեան. «Ուսումնական մասնախորհուրդին յատուկ պաշտօնն է՝ մայրաքաղաքիս ազգային Ուսումնարանին (°) մատակարար տնօրէնութիւնը, եւ ազգային դաստիարակութեան ընդհանուր վերատեսչութիւնը: Պարտաւորութիւն ունի հոգ տանիլ որ ամեն թաղ իր նախնական ուսմանց դպրոցն ունենայ՝ կանոնաւոր ուսմանց ընթացքով, թէ՛ մանչ եւ թէ՛ աղջիկ մանկանց համար, ինչպէս եւ ամեն գաւառագլուխ քաղաք երկրորդական ուսմանց յատկացեալ իր ազգ. ուսումնարանը:» Նշանակութեան արժանի է նպատակաւորութիւն քաղցր բառն. իրաւունքի, բռնութեան խօսք չը կայ: Եւ ի՞նչ է այդ պարտականութիւնն. — Հոգ տանիլ որ ամեն թաղ իր նախնական ուսմանց դպրոցն ունենայ՝ կանոնաւոր ուսմանց ընթացքով: Արդեօք Ազգ. Վարչութիւնն այս երեք բառերուն մէջ կը գտնէ դասատուաց վկայականատուութիւն, դասախօսութեան եղանակի միօրինակութիւն, դասագրոց մենավաճառութիւն, եւ մասամբ նորին: Առաջին կետին, այսինքն ուսուցչաց վկայականի խնդրոյն համար կ'ըսենք. Անտարակոյս լաւ է որ դասատու մը վկայական ունենայ ձեռքն. այլ կրթական խորհուրդն ուսուցչի մ'ի՞նչ վկայական պիտի տայ: Այս հարցումն ունի պատասխան մը միայն. — կրթական խորհուրդն ուսուցչի մը վկայական պիտի տայ թէ կարօղ է այս ինչ նիւթին կամ նիւթոց վրայ դասախօսել: արդ, այդպիսի վկայական մը ԿՐՆԱՅ ՄԻՍՅՆ ՏՍԼ վարժապետանոցի (école normale) Տեսչութիւն մը, ուր վարժապետուն (élève-maitre) տարիներով պիտ'ուսանի մէկ կողմէն եւ միւս՝ կողմէն պիտ'ուսուցանէ՝ մանկավարժ-ուսուցչի մ'ա-

ռաջնորդութեամբ: Ըսել է թէ Կրթական խորհուրդ մը՝ մանաւանդ մերինին նման կազմուած Կրթական խորհուրդ մը՝ չը կրնար երբեք վիայական տալ ուսուցչաց: առ առաւելն կրնայ վաւերացնել վիայական մը: Կը տեսնէք, ընթերցողք, ինչ կատակերգութիւն է որ կը խաղանք: Ժողով մ'որ դեռ չը գիտէ թէ իր պաշտօնն ինչ բանի մէջ կը կայանայ, որ չը գիտէ թէ ինչ ընել իրեն ներելի եւ կարելի է:

Ալ ի՞նչ խօսիմ քննադատելի միւս կեանքուն վրայ, զորս յիշեցի:

Ե.

... Եղիա ԿՓ. Տեղիւնիպաշեան,

Խմբագրապէս Երկրագունն եւ այլ ամսագրերի.

Սիրելի բարեկամ.

Ահա կուղարկեմ ձեզ իմ «Ծրագիր» մի հոգեւոր դպրոց կամ դպրեմանք հաստատելու համար Կ. Պօլսոյ մէջ, որն որ պատասա՞ծ եմ Միացեալ Բնկերութեանց Տնօրէն Ժողովի ժողովապէս Մեծ. Գառնիկ Էֆէնճու Յովակիմեանի առաջարկութեան վրայ: Իմ խնդիրքը ձեզմէ այն է որ, բարեհաճիք հրատարակել այդ իմ «Ծրագիր» ձեր խմբագրապետութեամբ հրատարակուած հանդէսների մէկին մէջ: Այդ խնդիրքը ձեզ անելու ինձ քնադող եղած եմ ձեր խորհրդածութիւնք ժառանգաւորաց կամ ընծայացուաց համար մի վարժարանի հաստատութեան մասին, որոնք արեւ զոհունակութեամբ կարդացած եմ ձեր հանդէսներում:

Մնամ ձեզ համար

Առողջ եւ յաջող կեանք ցանկացող բարեկամ

ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱՅԷԳԵԱՆ

Բանիլի, 4886 Դեկտ. 8.

ԾՐԱԳԻՐ

ՄԻ ՀՈԳԵՒՈՐ ԴՊՐԱՏՈՒՆ ԿԱՄ ԸՆԾԱՅԱՐԱՆ ՀԱՍՏԱՏԵԼՈՒ

ՀԱՄԱՐ Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՄԵՉ

1886 Ապրիլ 7

Բան ու նպատակ

Մարդկանց ազգի մէջ՝ ամեն երեւան եղած բաները, օրինակի համար, ընտանիքութիւն, ժողովրդականութիւն, ազգայնութիւն, մի խօսքով, ամեն մարդկային համակամ ուխտադրութիւն հիմնուած են ու հաստատուած, նախ. Հոգեւոր կամ քարոյական զօրութեան վրայ եւ ապա՝ նիւթական կամ մարմնաւոր: Նմանապէս, ամեն տներեւան եղած բաներն էլ, ինչպէս, կրօնք, օրէնք, տեսական եւ վարդապետական փիլիսոփայութիւնք, փորձական, չափական եւ բնական գիտութիւնք, ոչ թէ միայն իրանք իրանց կամ հոգեկան կամ բարոյական զօրութեան հետեւանք ու արդիւնք են համարում, այլ նաեւ, իրանք էլ իրանց կարգին մարդկանց ազգին համար հոգեկան կամ բարոյական զօրութիւն են խօստանում: Այդ բան՝ մարդկային ազգի ամեն աստիճանի ընկերականութեան մէջ երեւած է եւ դեռ երեւում էլ է կերպակերպ կերպարանքով եւ կերպակերպ զօրութեամբ: Այսօր էլ, մի նոր ընդլայնում, մի բուռն ուժով, ինքնիրան ընդլայնում մէջ ծնունդ եւ ծագում տուած բարոյականութիւն, գիտութեան փորձերով, արհեստական գործիքներով եւ մարդկային բանականութեան բարրաւում սնուած ու զարգացած մրցելու է վեր կացել, երկնային սկիզբ ու յայտնութիւն ունեցող քրիստոնէական հոգեկան կամ բարոյական զօ-

րութեան հետ մարդկանց հոգու եւ կեանքի վրայ տիրապետելու համար :

Հայոց ազգը կամ թէ Հայոց ազգային համակամ ուխտագրութիւնն ի՞նչ է անում այսօր այդ տեսարանին առջեւ . — ո՛չ ինչ եւ ոչ էլ տեսնումէ այդ բանի կատարուիլը . վասն զի թէ որ տեսած լինէր այդ բան , թէ որ ճանաչած ու հասկացած լինէր ինքնիրան , անշուշտ ուրիշ ընթացք , ուրիշ ուղղութիւն էր բռնելու , քան այն որ՝ այսօր բռնած է երեւում եւ նրանով ընթանում է : Այդ տեսարանի կատարուիլն իր աչքի առաջ , ենթադրենք որ նա՝ դեռ չունի աչք տեսնելու , դեռ չունի միտք ըմբռնելու . բայց միթէ՞ իր սլարտք չէ՞ իր նայեացքը իր անցելուն վրայ դարձնելու եւ ճանաչելու թէ ինքն ի՞նչ զօրութեամբ , ի՞նչ ուժով քրիստոնեայ լինելուց յետոյ կարող է եղել կալ եւ մնալ աշխարհիս երեսին մինչեւ այսօր :

Այո՛ , Հայոց ազգի այդ սլարտք , ես իբրեւ Հայ շատունց եմ գգացել . յօրէն իմ երկտասարդ հասակէս եւ այդ գգացողութիւն իմ կեանքի աճմանը հետ աճելով է աճել եւ իմ միջում զարգացել է եւ ահա՛ այսօր էլ այդ գգացմունք ձեր առաջն հանելու բախտն ու պատիւը կունենամ :

Թէ Հայոց ազգն այսօր շատ պէտք ունի նիւթական եւ մտաւոր զօրութենէ , տարակոյս չկայ . բայց որքան որ այդ նիւթական եւ մտաւոր զօրութենէ պէտք ունի նա , այնքան էլ բարոյական զօրութենէն ունի պէտք : Նիւթական եւ մտաւոր զօրութիւնքն իրար են առաջ բերում . սակեքին յայտնի է թէ մտաւորը նիւթականն է մատակարարում , նիւթականն էլ մտաւորը : Այդ բանի կատարուիլը մեր մէջ մի քանի ժամանակէ որ երեւում է : Բայց սակայն հոգեկան կամ բարոյական զօրութիւնն ոչ այդ մտաւորն է տալի եւ ոչ այդ նիւթականը : Այդ զօրութիւն , մենք պէտք է որ փնտռենք որ գտնենք մեր մէջ՝ մեր հին եւ նոր կեանքէն եւ մեզ սեպհական անելով այն . նրանով պէտք է զօրանանք եւ նրանով ամրապնդուինք եւ ինչպէս որ մի փոքր նիւթապէս եւ մի փոքր էլ մտաւորապէս ենք տալրում , այնպէս էլ եւ աւելի բարոյապէս եւ հոգեւորապէս ապրինք : Այդ կեանք մեզ

պիտի տան. նախ՝ Քրիստոս, առաքեալք եւ ասլա մեր լուսաւորիչք, թարգմանիչք եւ հայրապետք: Այդ կեանք պիտի ուսումնասիրենք Քրիստոսի աւետարանում, առաքելոց գրքերում, մեր լուսաւորիչների մեզ աւանդած քրիստոնէական վարդապետութեանց մէջ, թարգմանիչները դպրոցում եւ մեր հայրապետների վարքում: Այն էլ քաջ գիտենանք որ, մեր նախնեաց հոգեւոր զօրութիւնն իր միջում պարունակում է նաեւ ազգայնութեան զգացմունքի զօրութիւնն, որոնց պահպանօղը, փոխանցնօղը եւ մինչեւ մեզ աւանդօղն է եղած, նոյն լուսաւորիչների, թարգմանիչների եւ հայրապետների գրական բարբառին զօրութիւնը, որոնցմով կազմուելու կերպաւորուել է Հայոց ազգն եւ Հայաստանեայց եկեղեցին:

Հէնց այդ հոգւով, այդ խելքով, այդ ուսմունքով եւ գիտութեամբ դաստիարակել է մեր բան ու նպատակ, տասնուհինգ կամ քսանի չափ արդէն իրանց նախնական կրթութիւնն ու ուսումն աւարտած պատանիներ չորս տարուայ շրջանում եւ պատրաստել գրանց իբրեւ ընծայացու կամ ժառանգաւոր Հայոց ազգի ու եկեղեցու համար:

Այդ նպատակին հասնելու համար, պէտք է, նախ, կամ մի դպրեվանք, կամ մի ընծայարան, կամ մի հոգեւոր դպրատուն կամ դասատուն. երկրորդ՝ այդ ուսմունք եւ գիտութիւն պարունակող գրքերի մի գրքատուն եւ երրորդ՝ երեք կամ չորս ուսուցիչք: Մինը՝ յատուկ Հայաստանեայց եկեղեցու առհասարակ ձայնաւոր աղօթքների, երգեցօղութեանց, պաշտամանց եւ արարողութեանց կատարման եւ խորհրդների գործադրման հրահանգիչ լինելու համար, որ անսպառձառ պէտք է որ քահանայ լինի: Երկրորդը՝ մեր նախնեաց սրբազան լեզուին եւ գրականութեան քաջ ուսուցիչ լինելով հանդերձ իմացօղ եւ սորվեցնելու կարող լինի, նաեւ Լատիներէն եւ Յունարէն լեզուների սկզբունքը եւ արեւելեան հարց գրականութեան հոգին ու ճաշակը հաղորդօղ: Երրորդը՝ իմանում պէտք է լինի, ոչ միայն Հայոց ազգի եկեղեցու եւ դպրութեան պատմութիւնը, այլ նաեւ ինչպէս Հայոց ազգային ժողովների եւ նրանց կատարած գործերի եւ հաստատած կանոնների ու կարգերի հմտութիւնը, նոյնպէս Տիե-

զերական Սուրբ Ժողովների գումարմանց նպատակներն ու հաստատած վարդապետութիւնքը: Յունական եւ Հռովմէական եկեղեցիների վարդապետութիւնքն ու վարչութիւնքը, Լուտերական եւ Կալվինական վարդապետութեանց արդիւնքն ու հետեւանքները եւրոպական ազգաց մէջ, նոյնպէս եւ զանազան փիլիսոփայական վարդապետութիւնք, որ տիրել են ու տիրում են եւրոպիոսմ: Չորրորդը՝ ուսուցիչ լինի մի եւրոպական լեզուի. ես նախապատիւ եմ համարում Գերմաներէնը կամ Անկլիարէնը ֆրանսերէնի վրայ եւ միանգամայն չափական եւ բնական գիտութեանց սկզբունքների, բայց նրանց ամենքի վրայ հարկ է եւ մի

Տեսչութիւն

Փրկչի հիւանդանոցի հոգաբարձութիւնն ու Միացեալ ընկերութեանց Տնօրէնութիւնը միանալով՝ կրնտրեն եկեղեցական դասէն մի եպիսկոպոս եւ աշխարհական դասէն մի պատկառելի անձնաւորութիւն, որոնք ունենան այդպիսի ձեռնարկութեանց համար խանդ, եռանդ եւ ջանք ու քիչ միջ էլ բանիբուծութիւն: Դրանց Պատրիարքական վարչութեան կողմէն հաստատել կուտան իրանց սաշտօնից որ պիտի լինի:

Նախ, ընծայարանի ծրագիրը մի լաւ ուսումնասիրել եւ ապա պահանջել նրա գործադրութիւնը, որոնցմէ որ պէտք է:

Երկրորդ, ամեն ամիս միանգամ անխտիտան երթալ ընծայարան քննել ամեն ինչ. խորհուրդ անել ուսուցիչների հետ, պէտք եղածը մատակարարել եւ անց կացած եւ լինելու տնօրէնութիւնք արձանագրել եւայլն:

Երրորդ, երեք ամսէն միանգամ նոյն ընծայարանի դասարանում դասախօսութեանց Ժամանակ մի լսովի կամ ունկնդիր քննութիւն անել եւ իրանց ընբռնած որեւէ նկատողութիւն եւ կարծիք թէ աշակերտների սորվելու մասին եւ թէ ուսուցիչների սորվեցնելու, առանձին քննաբանութեան եւ վիճաբանութեան ենթարկել:

Չորրորդ, տարէնը միանգամ բանաւոր եւ գրաւոր ա-

տենական քննութիւն սարքել բանիբուն եւ բարեպաշտ հարցասէրների առջեւ եւ նշանակել արժանաւորութիւնք եկեղեցական աստիճանների, որոնք են դպիր, դպրասէտ, քարոզասաց քարոզող, սպասաւոր սարկաւազ եւայլն :

Ի հարկին, միմիայն տեսչութիւնն ունի իրաւունք հրաման տալ կամ չտալ նորընծայ դպիրները կամ սպասաւորները մի հանդիսաւոր պատարագի, կամ թաղումի կամ հարսանիքի, որն որ տեղի պիտի ունենայ եկեղեցում ատեննի կամ ժողովրդի առջեւ, ելնել եւ իրանց ուսմունք ցոյց տալ :

Քահանայութիւն

Քահանայ ուսուցչին պաշտօնը պիտի լինի, գրեթէ ամեն օր Սուրբ գրոց, չարականաց, քարոզների եւ մաղթանքների ձայնաւոր ընթերցանութիւն անել տալ ընծայացուներին եւ ամեն նշանաւոր ազգային ու տէրունական տօն օրերում, թէ նախատօնակի թէ առաւօտեան, թէ ճաշու եւ թէ երեկոյեան ժամերգութիւն եւ արարողութիւն կատարել տալ նրանց ամենայն ուշադրութեամբ եւ ծանրութեամբ : Երբ փոքր ինչ յառաջադիմութիւն զգալի է լինում, քահանայն դրանց այդ նշանաւոր տօների հաստատմանց եւ դրանց մասին նուիրում չարականաց եւ քարոզների մասին պէտք է որ բանաւոր տեղեկութիւն հաղորդէ քարոզի եղանակով : Իսկ ծէսերի, արարողութեանց եւ պաշտամանց մասին՝ առանձին դասախօսութիւն : Տարէնը հինգ անգամ պատ պահել տայ դրանց այն աստիճան որ իրանց առողջութեան մի վնաս չհասնի եւ աղօթք ու ապաշխարանք կատարել տալուց յետոյ, խոստովանէ նրանց եւ Ս. Հաղորդութեան մասնակից եւայլն :

Նկատելու արժանի մի բան կայ այս տեղ. այդ յանգի դաստիարակութիւն Հայոց ազգին մէջ մի նոր բան չէ. թէ աշխարհական լինելու եւ թէ եկեղեցական լինելու սահմանում զատանիներին եւ աղջիկներին միեւնոյն դաստիարակութիւն էր տալի Հայոց ազգ մինչեւ այս դարուս սկիզբները, Հայոց ազգ աշխարհականաց տալու դաստիարակութիւն մասնաւորեց եւ եկեղեցական դառնալու աշխարհակա-

նայց վրայ ամենեւին ուշադրութիւն չդարձուց. այդ անուշադրութեան ցաւն է որ այսօր քաշումենք:

Հայոց սրբազան լեզու եւ գրականութիւն

Հայոց սրբազան լեզուի եւ գրականութեան ուսուցչին պարտաւորութիւն պիտի լինի Ոսկեդարու կոչուած դրաբար լեզուն ինչպէս հասկանալը՝ նոյնպէս քիչ շատ նրա պէս գրելը սորվեցնել. նմանապէս թէ հարկ է ընծայացուներին խօսելու եւ գրելու ոճ ու եղանակ սորվեցնել եւ ուղղել դրանց ուշք եւ ճաշակ մեր սուրբ հարց ճարտասանական, վարդապետական եւ քարոզական եւ մեկնաբանական կերպին եւ եղանակին: Այդ յատկութիւնք մի լաւ ու խորը տպաւորութիւն եւ դրօշմ թողելուց յետոյ նրանց հոգու եւ մտքի վրայ, այնու յետոյ ծանօթացնել իրանց միւս եկեղեցեաց Ս. հարց գրականութեան հետ: Ամենանորր եւ ամենաքնքոյշ առուգանութիւն, խիստ բնական ու կենդանի ընթերցանութիւն եւ քարոզասացութիւն սորվեցնելով դրանց: Երրորդ տարու սկիզբէն նոյն ուսուցիչը պէտք է որ մի փոքր կամ խափներէն կամ հին Յունարէն լեզուի մասին մի սկզբնաւորութիւն անէ եւ այնքան առաջացնէ նոր ընծայացուն, որ յետոյ նա ինքնին աշխատելով կարող լինի առաջ տանիլ այն մի քիչն որ դպրեմանքումն ստացած է: Այդ ուսմանց դասախօսութիւնք, որոնք մեծ մասով ականջի զօրութեամբ է ստացուելու, գրեթէ ամեն օր հարկ է որ լինին կամ կրկնուին:

Պատմական, իմաստասիրական եւ կրօնական գիտութիւնք

Այդ գիտութեանց ուսուցչին պարտաւորութիւնն է լինելու. նախ՝ մի եկեղեցականի պէտք եղած պատմական ուսմունքն աւանդել եւ ապա Հայաստանեայց եկեղեցու պաշտօնէի կրօնական գիտութիւնքը սորվեցնել. Հայ եկեղեցականը լինելով առարկայ Օրթօտօքս, Գաթօլիք, Լութերական եւ կալվինական վարդապետութեանց հարուածներին

եւ յարձակմանց, պէտք է որ այն կերպով պատրաստուի, որ ոչ միայն իր պաշտպանողական դիրքը ապահով պահէ, այլ նաեւ ի հարկին կարող լինի ինքն էլ իր կողմէն յարձակիլ դրանց վրայ ըստ օրինակին մեր նախնեաց: Այս է այսօր աշխարհիս վրայ եղող ողջ քրիստոնէից գոնուած հանգամանք. ամենքն էլ իրարով են զարնուում եւ իրար հետ են ընկնում անդադրիլ եւ այդպէսով անուղղակի պատճառ են դառնել ժողովրդականաց անտարբերութեան դէպի Քրիստոսի քարոզած երկից արհայութիւն, այսինքն սերը մարդկանց մէջ, որ է միմիայն հիմք եւ խարխալ մարդկանց ընկերական կեանքի յառաջադէմ զարգացման եւ լուսաւոր շարունակութեան: Ուստի եւ այդ նպատակին հասնելու համար պէտք է որ պատմական ուսուցիչը աւանդէ նախ. Հայոց հեթանոս եւ քրիստոնեայ աշխարհական եւ կրօնական պատմութիւն յաջորդական իրողութեանց շարքով — յետոյ ջով ջով — գրականութեան, եկեղեցականութեան եւ նախարարութեան, այսինքն եկեղեցական եւ աշխարհական հշտանութեանց պատմութիւնն իմաստասիրաբար: Գիտելիք Հայաստանեայց եկեղեցական աշխարհագրութեանց այսինքն հնումն ու նորում շինուած եկեղեցիների, վանքերի, դպրեվանքերի, ուխտատեղերի եւ սրբավայրերի. մեծամեծ հայրապետների եւ մարտիրոսների գերեզմանների տեղագրութիւն, նրանց շինութեանց եւ քանդմանց ժամանակների. պատմութիւն եւ նայեացք միւս քրիստոնեայ ազգաց եկեղեցական պատմութեանց, գրականութեանց եւ վարդապետութեանց: Չորրորդ տարումը ոչ քրիստոնէական կրօնների վրայ տեսութիւն եւ տեղեկութիւն բնական, դրական, նիւթական զգայական եւ այլ հին եւ նոր փիլիսոփայութեանց եւ վերջապէս այսօրուայ ընդհանուր քրիստոնէից ընկերաբանական ընթացքին, չարժման եւ բնոյթին վրայ ընդհանուր ուսումն:

Օսար լեզու եւ գիտութիւնք

Իսկ Գերմաներէն, Անկլիարէն կամ Ֆրանսերէն ուսուցչի պարտքն է, նոյն լեզուն թէ քերականօրէն եւ թէ մի փոքր

էլ գրականօրէն սորվեցնել նախ նոյն լեզուով գրեանքը հասկնալ, յետոյ քիչ միջ էլ գրելը: Շատ լաւ էր լինելու թէ որ նոյն ուսուցիչ հմուտ լինէր եւ սորվացնում լինէր նաեւ թուական, չափական եւ բնական գիտութեանց սկզբունքները նոր ընծայացուներին:

Ի հարկէ ամուսն մէջ երկու ամիս եւ ձմերան թարեկենդանին գոնէ երկու շաբաթ հանգիստ տալ նոր ընծայացուների, նոյնպէս եւ ուսուցիչներին ամեն աստիճանի դպրոցական կարգէնը. վասն զի նոր ընծայարանը Ծննդեան եւ Զատիկի օրերը հանգիստ չունին:

Ուխտ քահանայութեան

Ընտրուելու եւ դատարարակուելու պատանիք հէնց սկզբէն պէտք է որ գիտենան թէ իրանց Հայոց ազգ կրթութիւն եւ դատարարակութիւն է սալի, միմիայն Հայոց եկեղեցու պաշտօնեայ լինելու համար. ուստի եւ այդ նպատակով հրաւիրում նրանց ընծայել իրանց անձները այդ կոչման բոլորովին իրանց ազատ հաւանութեամբ եւ կամեցողութեամբ: Մի ընծայացու այդ նպատակով դատարարակութիւն ստանալիս կամ ստանալուց յետոյ երբ արժանի է դատուում Տեսչութեան կողմէն եկեղեցու պաշտօնէութեան, նրան տրուում աստիճան եւ առաջարկուում նրան հաջնուիլ քահանայական վերարկու եւ կոչուիլ եկեղեցու դպիր կամ տիրացու: Երբ կարգը գալիս է լինում քահանայական ուխտն անելու, ահաւասիկ ինչպէս է անում եկեղեցին իր կոչում: Նկատելով ընծայացունին հոգեկան մտաւոր եւ մարմնական կարողութիւնք, որոնց ամենքն էլ պիտանացու են եկեղեցու պաշտօնէութեան. օրինակի համար, ընծայացուն կարող է լինել մի քաջ գրիչ եւ միանգամայն քաջ լեզու, այնպիսին քարոզչութեան է հրաւիրում — մի ուրիշ ընծայացու լինում է քաղցրաձայն, եկեղեցու սպասաւորութեան մէջ շատ փորձ եւ վարժ, իր վարմունքին մէջ քաղաքավարի եւ խօսուածքի մէջ համուկեր, այնպիսին ժողովրդական քահանայութեան է կոչում — կան նաեւ այնպիսիք ընծայացուների միջին, որոնց կարողու-

Թիւն վերեւն յիշուածներէն բոլորովին ուրիշ երեւութով է լինում. թէ արտաքուստ իրանց վարքին ու բարքին մէջ մի աչքի զարնելու փայլ կամ յատկութիւն չեն ունենալ, օրինակ, անոյշ ձայն, արագ շարժմունք եւայլն, ճարպիկ պաշտօնակատարուն, ճարտար լեզու եւ գրիչ, բայց ընդհակառակն կարող են լինել գրանք շատ խորը մտածող, խորունկ գիտութիւն ընդունող, մեծ գրական, բնական աշխատութեանց համար սովուն ու իրանց հասակին միջին ժամանակներում աննման կարողութիւն ցոյց տուողներ, թէ հանճարի թէ տաղանդի եւ թէ սլաշօնէութեան մէջ, այսպիսեայ էլ վարդապետութեան է կոչում եկեղեցին. ժամանակին եպիսկոպոսացնելու համար, ահա իմ գիտացուն եկեղեցին ինչպէս է կոչում ընծայացուններին իր մէջ. կուսակրօն կամ ոչ կուսակրօն քահանայութեան միջին ընտրութիւն անելը թողնում է բոլորովին ընծայացուի ազատ կամքին ու երբ ընտրութիւն կատարումէ կամ իբր քահանայ կամ իբր վարդապետ անմիջապէս եկեղեցին նրան փորձելու եւ վարժեցնելու եւ հասունացնելու համար եկեղեցու սպասաւորութեան է յատկացնում բնակութիւն եւ սնունդ տալով նրան — ասլա մի բարեալատ աշխարհականի օգնութեամբ ձեռնադրում է նրան ուր որ կամ սր եկեղեցու համար որ ժողովուրդը ցոյց է տալիս է թէ որ վարդապետ է լինելու ընծայացուն, մի կամ մի քանի եպիսկոպոսների առջեւ քննութիւնն է տալի իր գիտութեանցը մասին եւ վստահութիւն իր անձի ու յետոյ իր հոգեւոր եւ մարմնաւոր կարողութիւնքն փորձով անցնելուց ձեռնադրում է կուսակրօն արեղայ եւ հետզհետէ ըստ կարգին:

Ընծայացուն թէ վարդապետ է լինելու եւ թէ քահանայ, առաջին եւ գլուխ գիտենալուքն է այդ հոգեւոր դպրոցէն դուրս գալիս՝ Հայոց ժողովրդին մէջ իր պատիւը, իր անունը, իր գլուխը պահել գիտենալը, աշխարհական կեանք անցունել աշխարհականի հետ առանց աշխարհական դառնալու, ճգնաւորական կեանք անցունելու պատրաստ կալ առանց ճգնաւոր դառնալու. իր հոգեւոր սնունդն է լինելու Սուրբ գիրք եւ Աւետարան, իր մտաւորքը՝ ուսմունք. մարմ-

նաւոր էլ չափաւոր կեանք: Իր պաշտօնն է լինելու բայ ի եկեղեցական պաշտօնէութենէն, քարոզել բանաւոր եւ գրաւոր, դատարարակել հոգեւորապէս եւ մտաւորապէս, միմիայն երկու վարձ սպասելով, փառք եւ պատիւ իր ազգին ժողովրդի կողմէն. երկնից արքայութեան արժանի լինել ֆրիստոսի կողմէն:

Ահա այս է իմ հասկացողութեամբ Հայաստանեայց եկեղեցու ընծայացու պատրաստելու համար ամենակարեւոր եղած մի դպրեվանքի կամ հոգեւոր դպրացի չորս տարւոյ ընթացքում աւարտելու համար իմ ծրագիր:

ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԷԳԵԱՆ

Դանսիլի, 1886 ապրիլ 7

Եզմիրեցի

ՀՈԳԻՈՅ ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ

Բ. Բնածին քաղաքսն աննահուքեան: — Ինչպէս ամեն էակ, նոյնպէս մարդն ունի իւր վախճանն. սոյն վախճանն ականբեւ կ'երեւի իւր բոլոր մտածմանց, իւր բոլոր ընթացից, իւր բոլոր զգացմանց եւ իւր բոլոր կենաց մէջ. կը խորհի զանոսահմանէն, կը սիրէ զանասահմանն, կը նկրտի առ անոսահմանն: Անսահմանին սոյն պիտոյքն մեծ շարժառիթն է գիտական հետախուզութեանց, սկզբունքն է բոլոր գիւտերուն: Մարդն գոգցես կը մղուի մի անյաղթելի զօրութենէ, որոնելու եւ ըմբռնելու համար իրաց սկիզբն. մեր գիտութեան առարկայ կ'առնեմք ընդհանուրն. անհուն ճիւղեր կը թափենք տիրելու համար անջրպետին. զմեզ կ'անուանեմք մահկանացու, եւ չ'կամիմք որոնել, բայց միայն օրէնքներ, խորհիլ՝ բայց միայն արեղերականներ. մեր իմացականութիւն կը սնանի միայն յաւիտենականութեամբ, բայց յաւիտենականութիւն անդադար խոյս կուտայ մենէ: Գիտութեան դաշտն այնքան ընդարձակ է, զի բովանդակ կեանք մի անդուլուսողութեամբ անցունե-

լով հանդերձ, հազիւ կարեմք մի քանի սանդղամատ վերելակել. որչափ նոր գիւտեր առնեմք, նոյնչափ մի նոր զօրութիւն կը զարգանայ ի մեզ, յառաջ մղելու համար զմեզ աւելի ազդուութեամբ, եւ այնքան դարուց աշխատութիւններէ յետոյ, մեր դոյզն գիտութիւն անձանօթին ամբաւութիւնն միայն կը ճանչցունէ մեզ. Ուրեմն մարդկային իմացականութիւնն առեղծուած պիտի լինէր, եթէ չհասնէր երբէք իւր վախճանին:

Մարդկային սրտի սէրն նոյնպէս անսահմանով միայն կարէ յագենալ: Ճանապարհին վերայ կարէ վայելել բուռն հաճոյքներ, բայց նոցա մէջ խառնեալ դառնութիւնն խկոյն կզգացունէ նմա նոյն հաճոյից անբաւականութիւնն ու դատարկութիւն: Կը յափրանայ իւր բոլոր յաջողութիւններէն, իւր բոլոր երջանկութիւններէն, եւ ոչ ինչ այս աշխարհի մէջ կը յագեցունէ զինքն, զի իւր առարկայն աւելի բարձր է, եւ ճշմարիտ վախճանն յոր կը տենչայ, անսահման կատարելութիւնն է: Հազիւ մեք զմեզ կ'զգամք, եւ ահա կ'սկսիմք սիրել. սոյն սէրն կարէ կեդրոնանալ մեր անձին վերայ, կամ մղուիլ տրտաքս: Ո՞վ կուտայ մեզ զայս սէր. արտաքին առարկայն, զոր կը սիրեմք. ոչ, ստուգիւ. ինչ որ սիրելի է ինձ, թերեւս միայն ինձ համար է. սիրելի առարկայ մի չկարէ ստեղծել սիրող սիրա մի: Ուրեմն մեք բոլորովին մեր զգայութիւններէն եւ աշխարհէ կախումն չունիմք: Սիրտեր կան, որք կը չնչեն եւ կ'ապրին միայն սիրեցեալ առարկային համար. եւ իւրեանց կեանքն իսկ կ'արհամարհեն, միայն թէ նա երջանիկ լինի. այնպիսի սիրտերու համար զոհողութիւնն երջանկութիւն է, անկարողք հմայութիւնն ի բաց վանելու, հաւատարիմք հակառակ ամենայնի, յետ մահու, որպէս եւ յետ մատնութեան եւ արհամարհութեան, նոյն իսկ երբ սիրեցեալն տգեղ մի էակ լինի, հիւանդ միտքով, ասկերախտ սիրտով: Թուի թէ նոյն ձեռքն, որ տունկի մի սերմին մէջ դրած է այն խորհրդաւոր զօրութիւն որ զարմատներն կը մղէ դէպ ի գետին, կը բարձրացունէ ցօղունն հողէն վեր, եւ կ'ուճացունէ ծաղիօք եւ պտղովք, նոյն ձեռքն դրած է նաեւ ի խորս մեր հոգւոյն յաւիտենական գեղեցկութեան սէրն, որով

կը ձգտիմք դէպ ի ամենայն որ բարձր է եւ գեղեցիկ։ Ի՞նչ է սոյն գեղեցիկ եւ բարւոյ սէրն, առանց որոյ սիրտի չ'կարէինք սիրել։ Ի՞նչ է սոյն գեղեցկութիւնն առ որ մեր բոլոր սիրտն կը խոյանայ. ոչ տպաքէն Գեղեցկութիւնն է անսահման, յաւիտենական եւ կատարեալ։ Ահաւաստիկ սէրն իւր զօրութեան եւ իւր վստմութեան մէջ, եւ ի՞նչպէս կարելի է պարտակել միայն երկրաւոր կենաց մէջ, զայն որ յաւիտենականութիւն միայն կ'երազէ։

Ինչպէս մտածումն ու սէրն, նոյնպէս մարդկային գործունէութիւնն սահման չունի, եւ ո՞վ կարէ տեսլ թէ ո՞ւր պիտի կասի. մարդ միշտ կը քայլէ դէպ ի անսահմանն, որ միշտ կ'ընկրկի իւր առջեւ, եւ սակայն միշտ հետամուտ է նմա. կը յշտնայ, կ'զգայ, իւր ներսն կը կրէ զայն, եւ ի՞նչպէս իւր վախճանն կարէր այլուր լինել։ Աստի կը ծագի անմահութեան այն անընկճելի բնազդումն, այն տիեզերական յոյսն մի ուրիշ կենաց, զոր ի սկզբունէ անտի ընդունած է մարդկութիւնն ընդհանրապէս։ Կը նկրտիմք դէպ ի անսահմանն բոլոր մեր զօրութեամբ. մահն կը հասնի յանսկնկալ, եւ սոյն կոչումն կ'ընդհատէ, անկատար թողլով։ Ուրեմն ճշմարիտ է, թէ իր մի կայ մահուանէ յետոյ, զի մահուան պահուն տակաւին ոչ ինչ աւարտած է մեր մէջ։

Ամեն արարածք այս աշխարհի վերայ կ'զգտն բաղձանքներ, որք չեն անցնիր իւրեանց վախճանին համար նշանակեալ սահմանէն։ Կենդանին կ'զգայ պիտոյքներ, բայց իւր բոլոր պիտոյքներ կը յագենան, ոչ ինչ այլ կը պահանջէ, ոչ մի ցանկութիւն կը յայտնէ որ չ'կատարուի։ Մեզ համար տարբեր է ստիպան. մեք կը կաղմենք շատ բաղձանքներ, որք երբեք պիտի չ'յագենան անտարակոյս. բայց սոյն անձնական բաղձանքներէն յոյժ կը տարբերի մարդկային բնութեան այն բնածին յօժարութիւնն, որով մարդկութիւնն բովանդակ կը բաղձայ յաւիտենական եւ երջանիկ կենաց, ոգեւոր բարգաւաճման ու մեծութեան։ Ամեն ոք կը հասկնայ կատարեալ արդարութիւն. ազնուական իղձեր ունի, եւ կը ցանկայ ամեն ինչ համաձայն տեսնել ճշմարտութեան եւ արդարութեան այն գաղափարական զգացման զոր իւր ներսն կը կրէ։ Արդ, իւր

ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՇԽԱՐԲ

Է.

ՏԱՂ ՇՈԳԻՈՅ՝ ՆԱԴԱՇԻ ԱՍԱՅԵԱԼ

Անցանէ մեծութիւն եւ փառք աշխարհիս,
 Աւերի ու քակտի շինուածք տաճարիս.
 Բայց դու զայս գիտացիր, թէ ի՞նչ կու գատիս,
 Երբ թողուս օտարաց, ի հող մտանես:
 Դիտացիր, գիտացիր, քեզ օր կայ մահու,
 Գերեզման քեզ շինէ, քեզ տուն կենալու.
 Դուն չունիս քեզ քաղաք աստէն մնալու,
 Դու վասն է՞ր դադարես աչերդ ի լալու:
 Երբ չունիս դու չարա (¹) աստէն կենալու:
 Ե՛րթ արա՛ քեզ թատսլիր (²) շուտով գնալու:
 Զինչ ունիս յաստէնիս (³), փոխ տուր Աստուծու,
 Զենեհար զենեհար անտես գնալու.
 Է՞ր դափս եղկելի, հետ անցաւորիս,
 Երբ յետոյ փռմանիս, տրտում կու լինիս.
 Ընդ հոգւոյդ միացիր ու գործէ զբարին,
 Ընտրեցոյ երեւիր զի սուրբ լինիցիս:
 Թէ կամիս Աստուծոյ լինել սիրելի,
 Թող զսէր աշխարհիս, ու գործէ զբարին:
 Ժամանակս է խաբող, քեզ չառնէ բարի,
 Ժամ մի քողցր եւ յետոյ խիստ դառն ու լեզի:
 Ի՞նչ չահ է քեզ խնդալ ի յայսմ աշխարհիս,
 Երբ յետոյ մեռանիս եւ ի հող մտանես,
 Լաց լալով եղկելի, թէ խելք ունիցիս,
 Լաց եւ յիշէ՛ որ վաղիւն ի հող մտանես:
 Խաբեցար աստենէս քեզէն վկայէ,
 Խոցեցար չար նետիւ ի սատանայէ.
 Ծիծաղիլ վայրապար քեզ ինչ վայել է.

(¹) Տճ. չարէ, սար, հնար.

(²) Տճ. խորհուրդ, միջք.

(³) Ասէն, Ասէնիս, այս աշխարհ.

Երբ յետոյ արաասունք եւ լաց ժամանէ :
 Կենաց գիր դու չունիս ոնմա՜ մնալու ,
 Կամ առ երես պտագամն աստէն կենալու ,
 Հիւր եկիր աստէնիս եւ այլ ես գնալու ,
 Հանց ջանա՜ որ չի լինիս բաժին գեհնեւոյ :
 Ձայն փրկչին քարոզէ կենալ քեզ արթուն ,
 Ե՛ղիւի , դու վասն է՞ր կաս անհոգ ի քուն :
 Ղեկավար նաւարեկ ի մէջն ի ծովուն ,
 Ալէկոծեալ ես մեղօք քան զնաւն ի քամուն :
 Ճանապարհ հեռաւոր ունիս գնալու ,
 Ճար չունիս , ճար չունիս փրկիլ ի մահու ,
 Մի՛ առներ դու խափան զաչերդ ի լալոյ ,
 Միաք արա՜ եւ քննէ , ո՞ւր ես գնալու :
 Յորժամ մահ քեզ ախրէ ի յայամ աշխարհիս ,
 Եւ հոգիդ ի մարմնոյդ ելեալ բաժանի :
 Նա հայիս աստ եւ անդր ողորմ ու լալի ,
 Ոչ օգնէ քեզ եղբայր եւ ոչ սիրելի :
 Շուրջ ածես ողորմիկ զաչերդ ու նայիս ,
 Հեռ թափես զարտասուս եւ հեռ չիւարիս :
 Ոչ օգնէ մեծութիւն եւ ոչ սիրելի ,
 Զինչ բարի գործեցեր , նա զայն կու տանիս :
 Չամաչես թէ՛ վասն է՞ր ի զուր կու դատիս :
 Ո՞վ հասաւ մուրատին , որ դու հասանիս :
 Պարծենաս ու մահու դու կուման ⁽¹⁾ չունաս ,
 Ո՞վ շահեցաւ աստէնս որ դու տի շահիս :
 Զանք արա աղօթից եւ արթուն կենալու ,
 Բաց զհոգւոյ աչքն եւ տես թէ՛ ո՞ւր ես գնալու :
 Ռասա թատալիր ⁽²⁾ քեզ արա՜ , զի շուտ ես գնալու ,
 Դիտացիր , գիտացիր , որ չես մնալու :
 Սուտ ու փուտ մեծութիւնդ ու փառքդ անցանէ ,
 Ո՞վ նաղաչ , մի՛ խարուիր զխելքդ ժողովէ :
 Վարդապետ ձեւանաս , զգործդ կատարէ ,

(1) Պրս. կասկած , տարակոյս .

(2) Ռաս դասալիր , հանճարեղ խորհուրդ , միջոց .

Վայ յաւուրն երբ դատողն ի յատեան կոչէ :
 Տէր կոչիս , տուր համար գործոյն տիրական ,
 Տես թէ որչափ արեան ես դու սխարտական ,
 Բորունի անուանիս վարուքդ բամկական :
 Վայ աւուրն որ համար տաս տնտեսութեան :
 Յաւ հոգւոյդ եւ կրակ վառն էր աւելես ,
 Ագահիս եւ մեղաց պտուղ ժողովես :
 Իտաթար է մեղաց դուռն , որ ժողովես ,
 Արնն առնես — օտարաց պիտի վճարես :
 Փոխանակ որ աւեր ըզ կեղտ յաշխարհիս ,
 Արնն բարի գործեցիր , դեռ չազատիս :
 Քահանայ ես քուիչ , վասն այն մեծարիս ,
 Այն քաւել մեղքն չես , վասն այն կորնչիս :
 Այ Նաղաշ , դու լսէ զինչ որ քարոզես ,
 Ի՞նչ շահ է քեզ ասելդ , երբ ոչ կատարես ,
 Որչափ մեծութիւն եւ մալ ժողովես ,
 Նա թողւա օտարաց , եւ ի հող մտանես :
 Մի դատիր , մի դատիր , Նաղաշ մի դատիր , ⁽¹⁾
 Մի խաբիր , մի խաբիր , մեղօք մի խաբիր :

Հաւաքիչ

ՅՈՎՀ. ՔՀ. ՄԿՐԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆ

Ծագմանց խնդիրներն՝ որակաւք են տիեզերացն եւ մարդոյն՝ լեզուացն եւ կրօնից , անստոյգ երեւոյթիւ կամ անծիր պատկերացմամբ կ'ներկայանան հետազօտ աչաց , երբ միանգամ բանն ո'չ եւս դո՛ւ հնայեալ աւանդութեանց պարտութենէն՝ սրբ անխափ վստահութեամբ կ'լուծեն ամէն

(1) Ինչպէս կը տեսնուի՝ Այբուբենի վրայ շինուած է այս Տաղն Նաղաշայ որ Թուրք լինիլ Մկրտիչ Նաղաշ Արքեպիսկոպոսն Ամսայ ի ժԶ. դարուն , Թէեւ կան այլ երկու Նաղաշ անուամբ երգիչք , բայց ըստ սրում սա զինքն վարդապետ եւ քահանայ կանուանէ , հաւանական է կարծել Մկրտիչ Նաղաշ Եպիսկոպոսն լինել :

դժուարակնճիուն հարց եւ կ'հարթեն ամեն թալկացուցիչ բարձունք՝ կ'գառնայ յետս կամ կ'գլմէ յառաջ ինքնին դուհացում տալու իւր անսպառ տենչերուն, ասպարէզ՝ իւր վերամբարձ թռիչներուն. թէպէտեւ չյամենար այդ արշաւանաց մէջ ընդ հուսկ զկայ առնուլ եւ նոյն բանն խոստովանիլ ինչ որ կ'գրէ Սրէնսէր իբր վերջաբան իւր Եկեղեցական Սահմանադրութիւնի անուն նոր գործոյն. «Այն խորհրդոյն մէջ որ այնքան խորհրդաւոր կը լինի որքան առաւել խորհի ոք յայն, սա բացարձակ ստուգութիւնն պիտի մնայ թէ մարդ միշտ կ'գտնուի անհուն եւ յաւիտենական զօրութեան մը առջեւ, յորմէ կը բխին համագոյր»:

Ոչ ամենեքին կարող են կամ ընդունակ լսել այն գաղափարներն՝ զորս գիտութեան կամ քննադատութեան ոգին խաւարին ծոցէն դուրս ձգելով կ'ցուցանէ յարեւոյ, մահաւանդ թէ բազումք կարի յանձնապատասխան կ'գտնեն այդ ոգին, եւ կ'գտաապարտեն զայն իբր նորասէր՝ եւ թշնամի ամէն հին եւ նուիրական աւանդութեանց եւ հաւատալեաց՝ որք ընդհանուր մարդկութեան կամ ազգի մը պատմական գոյութեան կապն ու կեդրոնն եղած են, եւ կըսեն. ի՞նչ օգուտ ունի քանդել տապալել զայդ ամէնն եւ յետոյ անծայրածիր փլատակի մը կամ համայնապարփակ վէճի մը առջեւ կեցած՝ նայիլ ու բան մը չ'տեսնել:

Որչափ գիտեմք, նոյն զգացումն ունեցան նաեւ բազումք երբ Տիար Գարադաշեան հրատարակեց Քննական պատգամը չայոց՝ յորում ազգային նախնական աւանդութիւնք խիստ քննադատութեան մը զսհ կ'երթային, եւ նեախ մը հարուածով աստուածացած ազգային դիւցազնն իւր դարաւոր դուրսութենէն հրաժեշտ կուտար գրչի մը հարուածէն սոսկացած. անոնք որ ազգային պատմութիւնն այնքան սրախ ուրաւած էին երբեմն դպրոցական դրասեղաններուն վրայ, եւ իրենց անունն ու արիւնն կ'սիրէին պարտիլ նուիրական այդ անձնաւորութեան, նոյն այն զայրոյթն զգացին ինչ զայրոյթ որ ունեցաւ Աղեքսանդր՝ Փիլիպպոսի խեղճատակին անպատու տկնարկութեան վրայ, եւ ոմանք լքան լուծան, զի ոչ եւս իրենց աչաց պիտի ծիծաղէր Հայոց ձորի ուշիւ եւ խոհեմ,

խաղաղագրութեան և խաղաղական, կոռուպցիոն և հասարակական հրապարակական տիրապետողական գիտելի մը վրայ, եւ տեղական վիճակներէն հարցին անշուշտ. — Ո՞ր եւ ուրեւն մեր Ազգին նախահայրն: Անկարող էր այդ հարցման պատասխանն տալու Գարագաշեան կամ Քննադատութիւնն: — Ի՞նչ, ուրեմն պէ՞տք է հաւատալ Գամարայից պէս թէ մարդ ծառէն ծնաւ. կամ Պաքուէնայից պէս պէ՞տք է ընդունիլ թէ կոկորդիլոս մ'եղաւ մեր նախահայրը, կամ Շիկամորթի դոդոն մէջ միթէ ազգային ծագման այդ վեհապայն խառնուրդէն քննադատն կամ գիտունն վերջապէս պիտի ցոյց տայ մեզ անորոշ վայր մը ուստի մարդկային ազգն կ'սխալ, ուստի ցեղերն կ'բաժնուին, ո՞չ ապաքէն Զուլու մ'ալ գիտէ այդչափ բան, որ՝ երբ հարցուի իրեն Ուստի՞ յառաջ եկած է մարդկութիւնն, կ'պատասխանէ թէ՝ տեղ մը մեծ ծակ մը կայ եւ անտի ելան ամէն կենդանի էակներն:

Կ'կանխենք ըսել թէ ազգասիրական այս բռնութիւնք եւ պահապանք քննադատին նկատումներէն դուրս են եւ պէտք է լինին. ազատ է նա Պատմութեան մէջ վառել իւր ջահը. իրեն ինչ փայտ թէ հոն ընդունարուած ոտուերներն ինքնին կ'ցրուին ու կ'անհետանան. սակայն հաւանական իմն է ընդունիլ նաեւ թէ մարդկութիւնն ծագմանց խնդիրներու մէջ պիտի պահէ միշտ իւր աւանդութիւններէն գոնէ մաս մը, և այդ չնչին կարծուած լատոր միշտ պէտք մը պիտի լինի իւրեան՝ ինչ եղերքներու ալ մօտի, ինչ խորերու մէջ ալ թէ միորձի: Թերեւս այդ պէտքն իրր զգացած հրատարակեց Տ. Գարագաշեան իւր Հայոց պատմութեան համառօտ դասագիրքն. բայց գիտենք թէ այդպիսի դասագիրք մը անշուշտ քննադատութենէ զերծ մնալու իրաւունքն ունի, եւ իրր այդպիսի գործ չտար ումեք վստահութիւն թէ Տ. Գարագաշեան իր կարծիքներն փոխած լինի: Այս պարագային մէջ Տ. Գարագաշեան լոկ կ'ըլլէր մեզ Գիտելի կ'կորուսանէ լճի մը մէջ իւր դանակը եւ կ'սխալ ողբալ. Ահգի ջուրց տատուածըն խանաղով հովուին ողբոց պատճառն՝ լճին խորէն կ'հանէ մի ոսկի դանակ եւ կուտայ նմա. չընդունիր զայն հովիւն և

կ'ուզէ բուն իւր դանակը. երկրորդ անգամ կ'ըբերէ տալ նմա արծաթի դանակ մը, զայն եւս դարձեալ չընդունիր հովին. յայնժամ Ահգի հովուն ուղղամտութեան վրայ զարմացած՝ կու տայ նմա բուն իսկ իւր դանակը եւ ընդ նմին սոկեղէնն ու արծաթին: Այսպէս, որչափ Տ. Գարագաշեան ճգնեցաւ «խոստունն դարուց ամաց» չըջան մը նեղ գտնելով՝ անցնիլ և վերանալ նախապատմական ժամանակաց չըջաններու, եւ աւելի հին ծագում մը ենթադրել Հայ ազգին համար եւ հին քաղաքակրթութեան մը հնդեւրոպական կամ արիական ջոկին մէջ: սակայն դիւրին չէր Ազգի մը հրաժարիլ դարաւոր աւանդութենէ մը զոր իւր գոյութեան և պատմութեան միակ խորխոսն ճանչած էր, եւ Տ. Գարագաշեան կուտայ նմա իւր կորուսած դանակը:

Պատմական քննադատութիւնն ամեն ժամանակի մէջ կրնայ շնորհումներ ընել, բայց նաեւ ճակատագրական է նմա մերթ յանդունդն եւ մերթ զդուշաւոր քայլերն յառաջ տանիլ իրողութեանց ընթացքն ու արդասիքը քննելու համար. կ'ջանայ ի լոյս բերել մարդկութեան կամ ազգի մը քաղաքակրթութեան պայմաններն ու միջավայրը. կ'որոշէ առասպելը ճշմարտութենէն, անստոյգը հաւանականէն, հրաշալին բնականէն, եւ եթէ նախապատմական դարուց կորդ ու անորոտ սահմաններուն մէջ չյածի ընդունայն, արդարեւ հաստատուն գետնի մը վրայ կրնայ մատուցանել օգտակար ծառայութիւններ:

Տարակոյս չ'կայ թէ ամէն հին ժողովրդոց ծագմանց պատմութիւնն ենթակայական հիմանց վրայ հաստատուած է. ի նոսա կ'տեսնուին կրօնական նուիրապետութիւններ՝ որք զոյգ կընթանան մերթ բնական երեւութից անճշաւորեալ զօրութեանց եւ մերթ նախնեաց ստուերներու պաշտամանց. այս ոք գիտուն կ'ջանայ շեզուի հիւանդոքիւն նկատել դից եւ նոյն իսկ աստուածարեալ դիւցազանց գոյութիւնն, զորս իւր պատմութեան նահապետներն կ'ներկայանէր երբեմն զորօրինակ՝ վաղեմի Յունաստան. այն ոք գիտուն իւր մարդկային ազգի ոչ քաղաքակրթեալ կամ մայրենի վիճակին բարացուցական երեւոյթներն կ'համարի վայդ ամենայն. Միւս

որ Եվէէմէրեան կարծեաց ոյժ տալով զիցարանական անձանց գոյութիւնն իրր հաւաստիք կ'ընդունի եւ ազգերու սրտումական կենաց թեւն կ'կարծէ ունենալ ի ձեռին. ոտուգիւ ինչ բաղխումներ ենթադրութեանց եւ վարկածից, եւ սակայն անցելոյն մթութեանց վրայ արձակուած ինչ խորհրդաւոր ճառագայթներ՝ որոց միայն վառարան մը կ'ալակոխի դեռ. թողունք այս խնդրոց լուծումն անոնց՝ որք այս կամ այն մեթոտով կ'ուսումնասիրեն զայնս, առանց խեթիւ նայելոյ յայն ինչ որ ճշմարտութեան բուռն ու անշուական ներշնչումն սահմանուած է գործել յո՛ւ պէտ յո՛ւ կամ:

Ամէն բանաւոր պատճառներէ վեր՝ մեր ազգին խմացական վիճակն է թերեւս որ կ'արդարացնէ միայն զհինն աւանդելու եւ ոչ թէ վանդելու ուղղութիւնը պահանջուամբ, եւ այսպէս՝ ազգային հպարտութեան հաստոյր հարուած մը կարծես կ'իշխուի ամեն անգամ որ նոր գաղափար մը կուգայ յերեւան. հայրենատեաց եւ թշնամի ուղղայնութեան կ'ընդհատուի ոք՝ եթէ համարի զշոյի իրր Հայ ժողովրդեան անձնաւորեալ յատկութիւնն, որ սակաւ դարձած է լինել մի պատմական անձ, եւ ազգին նախաքրիստոնէական կամ բազմաստուածեան հաւատալեաց հակառակ՝ միաստուածեան խմացման մը նոր գոյներովն նկարուած է եկեղեցական համովմանց ներքեւ. ըստ Փառաստոսի բացատրութեան՝ «զիւրեանց երգս առասպելաց վիպասանութեանն սիրեցեալք» կը կարծուին լինել ամէն անոնք որ զվաճանգնի երգն կ'համարին տիեզերաց լինելութիւնն հռչակող կամ արեւու նախասկիզբն եւքն աւետող զմայլեցուցիչ նուազ մը. կամ այն որ հայկական նշանագրաց գիւտն առ մեզ կուգէ համարիլ մի պարզ արգասիքն Մեսրոպոյ հանճարոյն եւ նորա «տարակուսեալ խորհրդոյ» երկունքը, կտակած կուտայ իւր կրօնական կարծեաց անկեղծութեան մասին, եւ իրր աստուածամարտ ժպրհութեամբ ի բոց տարած կ'լինի քարի մը վրայէն նոյն ոյն թաթը՝ որ պատի մը վրայ երեւելով երբեմն Բաղդատաւորի ծունկերն բարախեցուց. Այսոքիկ ամենայն կ'ընդհանրեն թէ տակաւին սրչափ հեփի Թեք ճմարիտը որոնելու եւ բանաւորն ընդունելու լուրջ գիտակցութենէն. իրաց այս վի-

ճակին մէջ զարմանալի պիտի թուինք անշուշտ եթէ յայտ առնենք համարձակ թէ՛ ինչ որ ալ լինի՝ քննական առաջ ոգին ոչ միայն մեր ազգային քաղաքական այլ եւ եկեղեցական պատմութեան եւ մատենագրութեան մէջ եւս պէտք է թեւակոխէ, այն միակ սլառճառաւ զի Հայաստանեաց Եկեղեցւոյ կազմակերպութեան պատմութիւնն մութ կէտեր ունի լուսաբանութեան կարօտ, եւ աւանդութիւններ՝ որոց հիմերն հարկ է քննել թէ յէ՞ր վրայ հաստատեալ են, Պատմական քննադատութեան անրոնարարելի իրաւունքն է հետազօտել իրողութիւններն՝ անոնց աղբիւրներու վաւերականութիւնն ճշդելով, այսինքն թէ այն աղբիւրներն ընծայելի՞ են ստուգիլ՝ ոչ ըստ մասին միայն այլ եւ ըստ ամբողջութեանն այն հեղինակաց ոյց աննունն կ'իրեն, կամ թէ ո եւէ յաւելուած (interpolation) մուտ չէ՞ գտած յայնս. ի նկատի ունե՛ հեղինակին պաշտօնն ու դատարարակութեան ատրիճանը խեղամտեղու համար թէ կարող ոք էր իրերի տեսնել այնպէս ինչպէս որ էին, ունէ՞ր զճանարտութիւն խօսելու հարկաւոր տրամադրութիւններն, գուցէ նախապաշարուած էր յանգետըս, գուցէ կողմնասէր բարուց բերում մը ունէր։ Կան նաեւ ներքին եւ արտաքին բազմաթիւ պատճառներ՝ որք յանդիման կ'ելնեն քննադատին աջաց՝ երբ ուղիղ դատմամբ գնահատէ իւր ընդ ձեռամբ ունեցած ո եւէ գլխաւոր յիշատակարանն։

Սոյն այս պայմաններու կիրառութեամբ պատրաստուած տեւէ պատմական դործ՝ սարակոյս չ'կայ թէ պէտք է գերծլինի ամէն դատապարտութենէ՝ թէ իսկ չ'համարուի արժանի ամէն քաջալերութեան. վասն զի ի՞նչ կարծէ հետեւողութեամբ եւ աւանդութեանց բազմապիսի երանգներն յիրեար խառնելով ձեւացնել մի պատկեր որ իւր ամբողջութեան մէջ չէ կարող սկզբնական կամ բնական տեսիլ մը հանել ի նկար, կամ ի՞նչ օգուտ ունի պատմութեան նկարակերտ տեսչնագործութիւններն յօինել աւանդութեան մը կանեղիակին (canon) վրայ՝ որ գուցէ լիաւ է։ Այո՛, պէտք է քննել զայդ ամէնն, զի այդչափ ինչ քննադատութիւն՝ զոր կարեւոր կը համարիմք՝ արդէն մուտ գտած է նոյն իսկ Լատին Եկե-

ղեցւոյ աստուածաբանական համալսարանաց մէջ: Ո՞վ չ'գիտեր թէ ինչ մեծ հեղինակութիւն կ'վայելէր ամբողջ միջին դարու մէջ Դիոնիսիոս Արիսպագացւոյն ընծայուած գիրքն՝ զոր երբեմն Արեւելք ընծայ զրկեց Արեւմտից, եւ ցնծալից խընդութեամբ թարգմանուեցաւ այն, ոչ միայն յեւրոպական լեզուս, այլ եւ ի Հայերէն երկու Ստեփանոսներու՝ Նախ Սիւնեցւոյն եւ ասլա Լեհացւոյն ձեռամբ, յետոյ սակայն քննադատութիւնն ցոյց տուաւ անյերկումնալի եղանակաւ թէ Նոր-Պղատոնականի մը գործ էր այն՝ Դ. կամ Ե. դարու մէջ յօրինեալ եւ այսօր հայրաբանութեանց մէջ յետին կարգի տեղ մը միայն գրաւած է: Քննադատութեան չնորհիւ՝ Արիսպագացւոյն գործոց բաղդակից եղան նաեւ այս կամ այն տիպանաւոր անձի անուամբն հովանաւորեալ բազմաթիւ անհարողատ գրուածներ: Քննադատութիւնն որ եւրոպական մատենադրաց ամէն կարգի ընտիր գործոց նոր ուղղութիւն մը կուտայ՝ սկսած է արդէն հայ եկեղեցւոյ պատմական աւանդութիւններն եւս առարկայ ընելիւր հետազոտութեանց եւ մեք լինջու չհետաքրքրիմք գոնէ լսել թէ ինչ փաստեր ունի որովք նա տարակոյսներ կ'յարուցանէ այնպիսի գրուածոց մասին՝ զորս մեր եկեղեցւոյ պատմութեան կարեւոր աղբիւրներն կ'համարիմք: Ունիմք Ղերութնա մը կամ Լաքարթիս՝ յորում կ'ընթեռնուիմք թէ լինչպէս Հայոց թագաւոր համարուած Աբղարու ժամանակ Քրիստոնէութիւնն մուտ կ'գտնէ յեդեսիս: — սակայն պատմական քննադատութիւնն կեղահարծ երեւոյթ մը կուտայ այդ գրքոյկին մէջ պատմուած իրողութեանց: Ունիմք Աղաթանգեղոս մը՝ յորում կ'կարդամք թէ որով եղանակաւ տեղի ունեցաւ հայ ժողովրդեան դարձն ի Քրիստոնէութիւն ի ձեռն Լուսաւորչին: — քննադատք ունանք այդ պատմութեան մէջ ցոյց կուտան անհարողատ մասեր, կ'ուրանան նոյն լսկ Աղաթանգեղիոյ գոյութիւնն, եւ Ս. Գրիգորի ընծայուած ամբողջ վաղապետութիւնն՝ որ կիսով գրաւած է գիրքն՝ յերիւրեալ կ'համարին հինգերորդ դարու մէջ ապրող հայ վարդապետաց միոյն կողմանէ:

Կան այս եւ այսպիսի եկեղեցական հին գրուածներ մեր մէջ՝ որք քննադատութեան տակ ընկած են եւ կրնան ընկնել:

բայց ո՛չ մի ինչ ի հաստատութիւն կամ ի հերքումն գրուեցաւ ցարդ Հայ եկեղեցականաց ձեռումբ։ Մայրահեղ պահպանողականութիւնն՝ որ արտաքնայարգար անխախտականութեան տակ կ'քօղարկէ անշարժ ու անխաղաց վիճակ մը՝ չ'ներեր նոյն իսկ մատամբ շարժել եւ ոչ մի ինչ, կարծեցնելով մեզ թերեւս թէ յաւիտենական ճշմարտութիւն մը պէտք է լինի մեզ համար ապողոնեան հին պատգամ մը։

«Մի շարժեր դու գիտադրինէ

Ֆանզի անշարժ լաւագոյն է» :

Յաւալին այն է որ երբ կրօնական կարծեաց դոյնն տարբերութեանց գայ կարգն վիճելու կամ ճշելու համար, սրբան սրամիտներ կ'ունենանք յայնժամ Սրբազան մատենադրաց խմատն անոխալ ըմբռնող եւ քննական մտաց կորովն ի կիր արկանող խնդամուլի հաճոյք մը թափ կանցնի ընդ մեր ոտկերս՝ մինչ կրօնի հեղինակութեան ծիրանին փերթ փերթ եւ մատենան թերթ թերթ կ'պատտուի։ Եր սակայն ստեղծամբ կ'լնու զմեզ եկեղեցական աւանդութիւն մը ո՛չ թէ մերժելու այլ նոյն իսկ խղճի մոռք հետաքննելու գաղափարը։

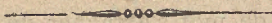
Գիտեմք թէ կարի խիթալի երեւցած է մեզ քննադատութիւնն, վասն զի աւանդութեանց կեղտկործ հանգամանքն ի վեր կ'հանէ, եւ անաչառապէս կ'վտարէ ի բայ ինչ որ չուհի իւր ստուգանիչը (criterium)։ Բայց զմե՞ս այդքան երկիւզ, միթէ չկա՞ն աւանդութիւններ որ կարենան անխոցելի մնալ պատմական քննադատութեան ամէն հարուածներէն։ Թերեւս՝ զոր օրինակ՝ յայդպիսեաց իմն է Սրբոյն Թադէասի ի Հայս առաքելութեան աւանդութիւնն, բայց դեռ քննադատութիւնն զայն առարկայ չըրած՝ զարմանօք պիտի չտեսնեմք արդեօք թէ այդ նուիրական աւանդութիւնն արդէն իսկ լռելեայն կ'հերքուի Հայոց եկեղեցոյն համար ոչ նուազ նուիրական համարուած մի այլ մատենի միջոցաւ։ Թո՛ղ մատգրութեամբ ընթեռնու ոք յԱգաթանգեղեայ գիրան այն ընդարձակ Վարդապետարիւնն Ս․ Գրիգորի՝ այր հեղինակն՝ ո՛րք եւ իցէ՝ բարեք վատահոլութիւն մը չ'ներշնչեր, պիտի տեսնէ հոն թէ Հոռովմէն եկած քանի մը Սրբուհեաց միայն ձրխարստ կ'ընծայուի նախկին առաքելութեան մը օրաշտօնն ի Հայս, եւ

եւ թէ՛ թաքուն հորձք մը կայ ի մոռացոնս սուղելու մեր աշխարհին մէջ կատարուած առաքելական ու եւ է գործ կամ շարժումն յառաջ քան զքարոզութիւն Լուսաւորչին. բան մը՝ զոր եթէ հայ եկեղեցական մը համարձակէր հրապարակաւ յայտ առնել, գուցէ անաթեմայիւք բեռնաւորեալ՝ արձակման նոխազի մը դերը պիտի կատարէր:

Այս սուղերն գրելով մեր նպատակն է Հայ եկեղեցական պատմութեան եւ մատենագրութեան մասին խոհական քըննադատութեան մը կարեւորութիւնն շեշտել խոնարհաբար, կարծեայ օրինաւոր ազատութեան մը շրջանակին մէջ. եւ յարակարծական ինչ յայտնած չենք լինիր, եթէ չ'անմոացաւ Շահնապարեան քննադատելով երբեմն նշանաւոր Դաշանց թղթոյն նկատմամբ Մատթէոս Կոթողիկոսի խղճամիտ ընթացքը: Չենք հաւատարմիանգամայն որ մեր այսքան միայն համարձակին կատկած տայ ոմանց թէ գուցէ Սրբազան ֆննդաստրեան (critica sacra) ճանրայ մը կուզենք բանալ: Քաւ ի մէնջ, մեք գիտենք թէ Լուի Գաբէլ դեռ չէ ծնած մեր մէջ, եւ չենք մտղթեր սր ծնի:

Պարտիզակ

ԵՂՆԵԼ՝ Վ. ԴՈՒՐԵԱՆ

LES CHAINES

J'ai voulu tout aimer et je suis malheureux ,
Car j'ai de mes tourments multiplié les causes;
D'innombrables liens frêles et douloureux
Dans l'univers entier vont de mon âme aux choses.

Tout m'attire à la fois et d'un attrait pareil :
Le vrai par ses lueurs, l'inconnu par ses voiles;
Un trait d'or frémissant joint mon cœur au soleil
Et de longs fils soyeux l'unissent aux étoiles.

La cadence m'enchaîne à l'air mélodieux,
La douceur du velours aux roses que je touche;
D'un sourire j'ai fait la chaîne de mes yeux ,
Et j'ai fait d'un baiser la chaîne de ma bouche.

Ma vie est suspendue à ces fragiles nœuds,
Et je suis le captif des mille êtres que j'aime :
Au moindre ébranlement qu'un souffle cause en eux
Je sens un peu de moi s'arracher de moi-même.

SULLY PRUDHOMME

ՇՂԹԱՅՔ

Կամեցայ զամենայն սիրել եւ եմ վասաբախսիկ ,
 Քանզի զիմոց սառապանաց ես ըզպահառու յանախեցի .
 Դիւրաբեկ եւ ցաւագին կապանք անքիւք եւ անհամար
 Դրնան առ էս ի հոգւոյս ընդ տեղերս համաբոլոր :

Բնաւ զիս ձրգեն միանգամայն եւ հաւասար հրապուրանօք .
 Ճրմարիտն իւրով շողիւք , եւ անձանօքն իւրով փողով .
 Թրքըռուն գիծ ոսկեղէն յարէ ըզսիրս իմ ընդ արեւ ,
 եւ երկայն քելք մեհախեայք ըզնա յօդեն ընդ ասեղաց :

Ելելէջք երգոց կապեն զիս ի նըւագ գեղգեղանայն ,
 Թաւեին փափկութիւն ի վարդս յոր հուպ լինիմ ձեռօք .
 Միով ժրմիւ արարի ես ըզըրդայն իմոց աչաց ,
 եւ արարի համբուրիւ միով զըրդայն իմ բերանոյս :

Կախեալ կան իմ կեանք ըզբեկանոս այդ հանգուցից ,
 եւ ես գերի եմ քսուկ ինձ սիրելեաց էից բիւրուց ,
 Ի քեքեւ անգամ երեք՝ զոր գործէ շունչ իմն ի նոսին ,
 Ըզգամ զի դոյզն ինչ յինէն կորգեալ խրլի յանձնէս ի բաց :

Թարգմ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԳՍՐԱԳԱՇ

ՍԻՆԼԼԻ ԲՐԻՏՈՄ

ԵՂՈՒԱՐԴ ՆԻՐՄԻՋԵԱՆ

Ե Ի

ՏԵԼԵՄԱՔԱՅ ՆՈՐ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՐ

Ահա այսպէս թէպէտեւ կարելի է տող առ տող բաղդատութեամբ՝ մերթ բնագրէն խոստորուններն եւ միշտ Հիւրմիւզեան թարգմանութենէն ստորնութիւնները նշանակել. «Այլ զի մի կարի երկարելով ըզճառս՝ առնիցեմք բազմաց տաղտկալի, զայս թողեալ» համառօտիւ անցնինք:

— Յանկարծօրէն յանկարծօրէն բեկորս ինչ նաւու խորտակելոյ ետեւ առ ափսոսքն: — Հիւրմիւզեան թարգմանութիւնն է՝ «Եւ ահա նաւու բեկելոյ երեւէին նշխարք»: Աչքի զարնող մասն է «Յանկարծօրէն եւ յանկարծօրէն» համանշանակաց կցորդութիւնն եւ «առ ափամբ» աւելադրութիւնն՝ որ եւ ի բնագրին կը պակսի. թէ՛ առ ի՞նչ դրուած է արդեօք՝ ինձ անիմանալի յաւէտ: Արդ, եթէ համանշանակաց բարդութեամբ եւեթ մարթի գեր ՚ի վերոյ ըլլալ. ես ալ մեր Բուզանդարանէն (յէջ 52) փոխառութիւն մը ընելով կըսեմ. «Յանպատրաստից յանկարծօրէն յայլակարծօրց յանկարծօրս», եւ այսպէս ստուերած մը կը սփռեմ մեր արդոյ թարգմանչին երկու համանշանակացը վրայ: Իսկ գալով վենետիկոյ թարգմանչին այդ տողին, այսչափ միայն բաւական է գիտել որ այդ կերպ սկզբնաւորութեամբ բացատրութիւնք յաճախակի են նոյն իսկ Աւեստրանաց թարգմանութեան մէջ. «Ահա հրեշտակ Տեառն երեւեցաւ: Եւ ահա շարժումն մեծ եղեւ», այլովքն հանդերձ: Զարմանալու բան չ'իայ. այսպէս է Հիւրմիւզեան: Հոն «ահա» մակբայ մը յաւելլով, հոս բայ մը զեղչելով, հոն զեռեղելով խնդիր մը իր լեզուին օրինացը պահանջմանը համեմատ, եւ հոս «եւ» շարժապով «ահա» մակբայ մը նախամեծար համարելով «յանկարծօրէն յանկարծօրս» բառերէն, մոռալիք ընթերցողին ակներեւ կը կացուցանէ՝ որ ոչինչ վրիպած է՝ մեր մատենագրութեան մէջ՝ իր սուր մըտքէն. մեզ աննշան վայրերը կիջնէ շատ անգամ. եւ անտի

սքանչելիքներ կը վերբերէ. եւ ըստ Մեղսողին՝

«Որպէս հաւըն զուարթուն եղանակէ զերգս ի մըթան,

Սաքրեալ ՚ի թաւ հովանոց գիշերային գեղգեղէ ձայնս:

— Թիակս աստ անդ ցիր եւ ցան ի վերայ աւագոյն: —
 Ի վերայ աւագոյն՝ «ցիր եւ ցան» բառերուն հետ ռամկական է. եւ ճիշտն է ընդ աւագոսն, բնագրէն գեղեցիկ: — Նոյն ժամայն ետես եւ արս երկուս ի հեռասանէ, բնագրին հետ զուգընթաց: Հիւրմիւզեան թարգմանութեան մէջ՝ նշմարէր եւ ահա արք երկու: Ըստ ոմանց այդ տողին մէջ քերականութեան տարրական օրինաց դէմ մեղանշած է թարգմանիչը. եւ կտուարկուի որ պէտք է գրուի կամ նշմարէր եւ ահա արս երկուս, կամ նշմարէին եւ ահա արք երկու: Մեր հայկաբաններէն մին ալ սրբագրած է զայդ՝ ապաստանելով այդ առարկութեան: Ես ալ կը զարմանամ տախաւին որ Տակիտոսի, Ենէականի, Անաքարոսեայ թարգմանիչը, Բուրաստանաց շնորհալից գրիչը, ու Յորայ տաղաչափն ինչպէս չէ կրցած այդչափ շօշափելի եւ դպրոցականի մը իսկ աններելի քերականական սխալը տեսնել. դէթ՝ սրբագրէր եւ ուղղէր զայն՝ մեր քերականութեան տարրական օրինօք՝ Տեղեմարայ երկրորդ սրբագրութեան եւ ապագրութեան տուն: Եւ այսպէս վայրկեան մը կը խորձուի մարդ ըսել, թէ «Ստոյգ է որ բուն քաջ լեզուագիտաց ալ բերնէն կամ գրչէն հոս հոն իրական սխալ մը կրնայ ստրդել»: Բայց ոչ. այնպէս յախուռն ու հապճեալով չը վճռենք. հայկաբանութիւն կայ այդ սխալ կարծուած տողին մէջ. մտադրութեան արժանի է «եւ» չաղկապն՝ որ սովորաբար մեզ ծանօթ բաղձիւստականին նշանակութենէն կը տարբերի այս առմամբ. եւ «ահա» մակրայը խիստ վայելուչ գործածուած է եւ հայ ահանջաց ընտանի: «Նշմարէր եւ ահա արք երկու». երկու նախադասութիւն կը բովանդակէ՝ որոց վերջնոյն բայը լռելեայն է, եւ հետեւողութիւն մեր երկնց թարգմանչաց բարձրագոյն գրչաց. օրինակի համար. տեսանէի եւ ահա ծառ մի ի մէջ երկրի. (երկրորդ նախադասութեան բայը լռելեայն): Հայէի, եւ ահա այլ գազան իբրեւ զինձ, (զօրութեամբ երեւէր): Կորկցէ օրն յորում ծնայ, եւ գիշերն՝ յորում ասացաւ թէ ահա արու.

(բայը լուեւայն)։ Այսպէս՝ ուր որ ազգեցութիւնն առաւել հարկ եղած է, բայը խիստ վայելչութեամբ լուեւայն թողուած է. եւ ուր որ բացայայտութիւնը կը պահանջէ՝ բայը ներգործութեամբ տրուած է, օրինակ դարձեալ ի Սուրբ Գրոց. Ետես եւ ահա արք երեք կային ի վերոյ քան զնա։ Ետես, եւ ահա խոյ մի կախեալ կոյր զծառայն Սարեկայ զեղջերայ։ Տեսանէի, եւ ահա զուարթուն սուրբ իջանէր յերկնից։ Տեսանէի, եւ ահա չորք հողմք երկնից բախէին զծով մեծ։ Տեսանէի, եւ ահա ընդ ամպս երկնից իբրեւ որդի մարդոյ դայր. եւ այլն։— Մտադիր ընթերցողն դիտաւ կրնայ ի միտ առնուլ, որ «նշմարել» բայն այդ նախադասութեան մէջ՝ Սուրբ Գրոց ի հաստատութիւն բերուած օրինակաց «տեսանեմ» եւ «հայիմ» բայերուն մօտ նշանակութեամբ դրուած է, խօսքն այդ ձեւով նոր զօրութիւն եւ ազգութիւնն առած է։— Նման յոյժ Ոգիտեայ.— որչափ ստորին Հիւրմիւղեան թարգմանութեան համեմատութեամբ։— Զքարս փաղցունս յանձին բերէր.— Ողջմտութիւն կը պակսի. անծանօթի մը՝ զոր հեռուէն կը տեսնէ ոք, «զբարս քաղցունս յանձին» կը բերէ ըսելը՝ ծիծաղելի է։— Բայց կը թուի թէ մեր երկցագոյն թարգմանչաց ոմանց յաճախաւոր եւ նուրբ սովորութեանը համեմատ՝ փաղցր ածականին հետ քարք բառը կցորդելով՝ վերացեալը յօրինած է, զՔաղցրութիւն. այս կարգէն են նաեւ վարք, կամք եւ միտք, որ հայկաբանական վայելուչ բացատրութիւններ յառաջ կը բերեն. այլ այդ նրբութեամբն եւս բնագրին բառական ճշգրտութիւնն ունենալով իսկ՝ գործումս է Հիւրմիւղեանի «գեղ» բառն. որ կը բովանդակէ յինքեան փաղցրութեան խառնուրդն ու աւելին։ Այսու ամենայնիւ լին բողոք մը արձանագրեալ մնայ Պօղոսի թղթոց մէջ. «Ապականեն զքարս փաղցունս խօսք չարք»։ Թէպէտ եւ չիցէ մարթ տեսանել զքեզ եւ առ դիս ոչ ունեղ զանձն քո։— Բաւական լու հայերէն է ինքնին, այլ դիտելի է որ բնագրին մէկ նախադասութիւնը երկուքի բաժնուած է. Հիւրմիւղեան թարգմանութիւնը բնագրին զուգընթաց ըլլալովն հանդերձ ձեւաւոր նախադասութիւն մը կը կազմէ։— Ի տեսիլ քոյին դիցուհի զքեզ դաւանիլ ոչ ոք երկուսացի։— Հոս զանց կընենք

ըսելոր «գիք» բառին սեռը ճշգրտած չէ. եւ թերեւս նոր թարգմանիչը՝ ինչպէս կը տեսնուի «Դիցակին» բառէն, խոյս տուած է ուհի մասնկան (ուրհի արաբական բառէն ազաւազութիւն) գործածութենէն: Իրաւ է թէ գրաբար լեզուի ընտրելագոյն գրիչք՝ արական եւ իգական սեռն որոշելու համար՝ այր եւ կին բառերը կը զուգադրեն անուանց, այլ ի վաղ ժամանակաց անտի կցորդուած են անուանց. ինչպէս՝ Տիգրաւնուհի եւ Զարուհի. եւ Աստուածամոր շուայլած ամականաց. Խսկուհի, Սրբուհի, Մաքրուհի եւ Տիրուհի, եւայլն: Ասոնք համարձակեցուցած են մեր վերջին թարգմանիչները ըստ պատշաճի եւ վայելչութեամբ «ուհի» մասնիկը գործածել:— Ո՞չ արգահապիցես որդւոյ որ ի խնդիր ելեալ կուռնելոյ հօր իւրոյ՝ կանակար դիմագրուեալ ե ի վիշտ մեցանաց ալեաց ծովու:— Յովհաննէս պատմարանի ոճով թարգմանութիւն, եթէ կարելի է թարգմանութիւն ըսել. «կորուսելոյ» բառը բնագրին մէջ կը պակսի. եւ հոս ալ խալաւ անխմտտ է. չգիտեմ թէ կրնանք ըսել կորուսեալ հայր, կորուսեալ եղբայր, եւայլն, ինչպէս կըսենք կորուսեալ ոչխար եւ կորուսեալ դրամ. «կուռնակար, վիշտ, մեցանի, եւ ծով» բառերը նոյնպէս կը պակսին բնագրին մէջ. «գիմագրուեալ»ին ոչինչ կըսենք, ենթադրելով թէ նախադասութիւն մը կազմելու համար հարկ եղած է:— Եւ յեա տատանելոյ յամենայն հոգմոց եւ ի ծիտանաց ընդ քառաժայռս կղզւոյ քո՝ հարեալ խորտակեալ գնաւ իւր տեսանէ:— Ողորմելի թարգմանութիւն. անհարազատութիւն, դանդաղութիւն, ջլատութիւն: Այս բոլոր խառնակութիւնները բացատրելու համար՝ ըստ ճշգրտեան բնագրին կը թարգմանէ Հիւրմիւզեան՝ Մասնեալ հոգմոց եւ ալեաց նաւաբեկ գտանի ընդ քառաժայռս քոյին:— Ի խութս եւ ի փառայրս ահագինս կոծեալ տատանեալ չրջի:— Քարայրները ծովերու մէջ փոխադրութիւն ըրած են, թարգմանութիւնը բուզանդեան ոճով:

Քարայրները ծովերու մեջ փոխադրուած: Գուցէ արդոյ փոխառութիւն կամ հետեւողութիւն ըրած է Մատթէոսի Մակեդոնքեան այս առիթն (ճառ եւ Յորդորակ. յէջ 77.) «Իրբեւ ի խութս եւ ի փառայրս եւ ի փառայրս ընդ ջրով խոր-

տակէ» : Թարգմանութեան անհարազատութիւնն զգացնելով եւ մատնանիշ ընելով հանդերձ՝ կը յիշեցնենք մեղմագոյնս որ համեմատաբար աւելի պատշաճաւոր կըլլար՝ Տեւեմակայ նաւը «ընդ ֆարայրս ընդհարեալ խորտակեալ տեսանել» , քան թէ «Արշաւանս եղեալ կործեալ տատանեալ շրջի» :

Նոր Թարգմանութեան մէջ տող մը միայն որ՝ եթէ ոչ բառական Թարգմանութեամբն հարազատ՝ գէթ ճաշակի եւ գեղատէր մտաց յայտարար նշան՝ այս է. «քաղաքանեղ զուրախութիւն սրտին , որ յերեսսն ծաղկիւր» : Բայց ըստ իս կարելի է աներկիւզ համարձակութեամբ դիտել որ «Թարգուցանել» ճշգրտութենէ դուրս է . բնագրին «ակումայ» բառը զեղջուելով մեծ կորուստ եղած է . Վենետիկոյ նախորդ Թարգմանութեան մէջ է այդ տողին ճաշակաւոր գեղոյն աղբերակը . «որ յոչկամաց ի գէմնն ծաղկէր» :

Այսչափը բառական է . գէթ այս անգամ . զի դժուարին չէ գիտել որ գրոց լեզուաւ Հիւմիւղեանի հետ համեմատելի գրիչ գտնելը տարակուսելի է . հարեւանցի ինչ ինչ դիտողութիւններ նշանակելու պարտաւորեցանք զգաստութիւն տկար մտաց ումանց , որք զմայլած կերեւին մեր նոր Թարգմանչին «շողալ» բառին վրայ՝ փոխանակ բնագրին «ամբառնալ» բոյին հետ կցորդուած : Այդ բառն Եղնկայ գրքէն փոխադրուած է . Ձի մի մթարքն , որ զբքքն շողայցեն , արգել հայելոյ ի յստակութիւն լուսոյ լիցին : Կը զարմանան ումանք ալ «վայելել» բային վրայ , որ առանց խնդրոյ իբր անվարտի թողուած է . — Երանելի եւ երջանիկ արարից գքեղ , եթէ միայն գիտիցես վայելել : — Գէթ ըսուէր , յարդարեցից զբարեբաստութիւն քոյին , եթէ միայն գիտիցես վայելել ի նմին : Թարգմանութիւն ամեն գրչի գործ չէ . ահաւասիկ եզրակացութիւնս :

Արդ , բանասիրական կատարակին վրայ Թարգմանութեան պէս անմեղ զբօսանքներ կրնան ըլլալ . այդ կարգի զբօսանքներէն կը համարինք «ճաշակի» մէջ երեւցած ինչ ինչ նորոգ Թարգմանութիւններ , որք վաղ իսկ ծանօթ եղած են գրասէր ազգայնոց . օրինակի համար՝ Վ . Հիւկոյի մէկ քերթուածը՝ որ ամբողջովին իւրյս ընծայուած է Նարպէյի Թարգ-

մանութեամբ «աղօթք հասարակաց» խորագրով: Վերջին օրերն հատուածեալ երեւեցաւ «Ճաշակին» մէջ՝ թարգմանութեամբ Պէրպէրեան էֆէնտին՝ «Աղօթք վասն ամենեցուն» խորագրով: Լաֆօնդէնի առակներէն ոմանք, Լամարդինի Սոխակն. եւ այլն: Բայց տակաւին երէկ ծնած գրիչ մը, որ այսօր հմուտ, փորձ եւ հսկայ թարգմանչի մը հետ՝ գրարարի հրապարակին վրայ համեմատութեան ելնելու չափ կը յանդգնի, լաւ եւ նպաստաւոր տպաւորութիւն չթողուր. արժանեաց դէմ՝ անարգանք. եւ ազգային բանասիրութեան դէմ հակոյութիւն է: Չափաքիտութիւն անձին եւ երկիւղածութիւն. այս առաքինութիւնք կարի կարեւոր են այն ամեն գրչի որ անձնատուր եղած է բանասիրական տքնութեան:

Բայց ո՞վ գիտէ, բաղում այն է զի այսպիսի դիտաւորութիւնք տարբեր արդիւնք կ'ունենան նոյն իսկ գրողին կամացն ու ցանկութեանը հակառակ. եւ այսպէս՝ այս թարգմանութեան գործը գրաւոր հրապարակին վրայ յորդոր կըլլայ թերեւս մեզ ի գրական համեստութիւն եւ նոր արձագանգ մը չիւրմիւզեանի անմահ անուան՝ իւր մահուանէ վերջը:

Ե. չիւրմիւզեան համեմատելի գրիչ եւ թարգմանիչ չէ: Ծնած կերեւի՝ մարգմանութեան բոլոր շնորհները տարրացնելու համար: Իւր վարժապետին՝ Բագրատունոյ հետ, Ե. Դարէն ետքը, մեր մատենագրութեան սլարժանքն է: Սորին հմուտութիւն իր ազգային բարբառոյ՝ զոր ուսումնասիրած է ոչ միայն տաղաբոլսած մատենից ընթերցմամբ, այլ եւ բորբոստած մագաղաթեայ ձեռագրոց մէջ խուզարկութիւն ընելով, ինչպէս կ'ակնարկէ իր Բուրաստանաց Երրորդ գրքին վերջը:

Սակայն նոքա 'ի լուր ըզխօսըս հայրենիս ժառանգեցին, իսկ ես 'ի ծերալքս գերեւոյն հէք հայրենեացըս խելարկեալ, ի բորբոս մագաղաթեայ ըզխորուսեալն հետազօտեմ:

Նելլեն, Լատին, Դադլիական եւ Իտալական լեզուոց ծանօթութիւն՝ թերեւս Յոյն, Լատին, Դադլիացի եւ Իտալացի բանասէրներէ շատ աւելի. վենետիկոյ վանուց, հայ մատենագրութեան այդ վառարանին մէջ Բագրատունոյ ժամանակ աշակերտութիւն, վերգեղեայ, Որատիոսի, Ուլիգեայ, Կի-

կերոնի, Տակիտոսի, Թասոյի, Տանդէի եւ Մանձոնեայ հայ-
րենի աշխարհին մէջ կենցաղավարութիւն. այս ամեն տու-
ւելութեանց արդիւնք կը տեսնուին իւր ոսկեղինիկ գրչին
տակ. իսկ մեր թողունք հապա փափկութեան, շնորհաց եւ
ներդաշնակութեան անզուգական կարողութիւնները, զորս
ի բնութենէ ընդունած, եւ արուեստի օժանդակութեամբ
զարգացուցած է. մեր թողունք, թարգմանութեան մէջ,
բնագրին մեծութեանն ու վսեմութեանը մէկ նայուածքով
թափանցելու կորովամտութիւնը. մեր թողունք քերթելու,
տաղաչափելու եւ թարգմանելու անխոնջ եւ անխնայ տքնու-
թիւնները, որովք, մինչեւ իր վերջին օրը, ութնամեայ
հասակին մէջ, կապուած եւ կաշկանդուած է գրասեղանի
եւ գրչի, Բաւակա՞ն է ըսել թէ աղանոյ պէս կը մնչէ. սո-
խտի պէս կը գեղգեղէ, վերգելիտի հովուական ծաղկա-
քաղները նրբենի ծղոտով դաշնակած եւ նուագած առեն՝
նոյն համբաւատենչ հեղինակին Ննէական գրոց թարգմանու-
թեանց մէջ ամենայն ինչ է. մերթ կը դաշնակէ հոգեզուարճ
բերկրանօք զմայլած, եւ մերթ կը ճարճատէ Տրովայի հրդե-
հին լեզուաւը. հոս կը ողջայ հեղիկ կարկաչելով, հոն կը
սրանայ ուղիօրէն դպչելով. երբեմն զեփիւռիւն թեւովը
ծաղկանց թերթերը կը շոյէ, կը գգուէ մեղմով, եւ երբեմն
ալ զառամ մայրեաց հաստարմատ կոճղերն ընչովին կը կոր-
ծանէ ահեղ ճարճատմամբ. է զի Լատին քերթողին հետ՝ Նի-
տոսի եւ Եւրիպոսի գեղեցկութիւնները կը նկարէ ճարտա-
րի վրձնոյն գեղովն ու փափկութեամբը. եւ է զի Սաղմո-
նէի⁽¹⁾ հետ՝ դզրդիւն, չռինդ եւ բոց իրերաց խառնած՝ կո-
րոտայ, կը փայլալէ եւ կը շանթէ, Այսպիսի ոք եղած է Հիւր-
միւզեան. եւ կարելի է ըսել ամենայն իրաւամբ որ իւր
թարգմանութեանց մէջ, յորս բնագրերուն զուգընթաց կ'ար-
շաւէ, հեղինակ է միանգամայն. եւ այսպէս իրստ յարմար
կուգայ Մատթէոսի Մեկնութեան անզուգական թարգման-
չին համար, նոյն գրոց յառաջաբանին մէջ, ըսուածէն կեր-

(1) Սաղմոնէոս կը համարուի Թագաւոր Եղոսացուց, որ ժպրնեցաւ
հաւասարիլ Դիոսի ընդ կամուրջ պղնձի կառարշաւ գնալով եւ շանձեր
արձակելով: Զսպ Դիոս կայծակնահար գլորեց ի խորս սառսարոսին:

սլով իւրք բաժին հանել այս սլատուական թարգմանչին եւս . Զհոգի եւ զխմաստս ընագրին յամենայնի անվրէտ սլահեալ քան թէ զխորանս բառից , այնպէս կենդանագրէ զնոսա 'ի հայ բան , մինչեւ 'ի ընէ հայերէն զնա կարծեւ չարագրեալ , քան թարգմանածոյ ասացուած : —

Հիւրմուգեանի զարմանալի եւ եզական հանգամանքներէն մին ալ այս է թէ՛ իր թարգմանութեանց բանասէր ընթերցողն այնպէս իմն կը կարծէ որ եթէ ինքը ձեռնարկէր թարգմանութեան տարբեր լեզուաւ չալիտի բացատրէր : Բայց իր Անաքարսիսը , Ռոլէններն ու այլ թարգմանութիւններն ուշադրութեամբ բաղդատողը կրնայ ըմբռնել թէ անոր դէմ եղջիւր ածել դիւրին չէ : Այո՛ , իր ոճոյն սլարգութեամբն ու ընտանութեամբը միշտ քովդ է , ընտանի լեզուաւ կը խօսի տկանջացդ . քու բացատրութիւններդ ու ասացուածներդ կը կարծես . եւ երբ վայրկեան մըն ալ կը փորձուիս ըսել թէ ահա թռնեցի զքեզ , Սինայի ստորոտը կը գտնես զինքդ եւ դողդկալով կը տեսնես որ նա այն ահաւոր բարձրութեան մէջ՝ հոնճարոյ եւ շնորհաց թեւերուն վրայ կեցած՝ հեգնական ժպիտով մը վրագ կը ծիծաղի : — Այսչափս բաւ է . եւ կարծեմ հարկ չըկայ ըսելու՝ թէ իւր Բուրաստանաց գիրքը մեր մատենագրութեան հրաշակերտներէն է . հոն տեսնուած ոճն աստուածային շնորհօք օժտուած է ⁽¹⁾

Իսկ իբր վերջաբան քննաբանականիս , յաջողութիւն կը մտղթեմ անկեղծ սրտով մեր վերջին՝ այս անձանօթ թարգմանչին . միմիայն իբր արտուղութիւն խնդրելով որ՝ առանց համեմատութեան մտնելու այդպիսի հսկայ գրչաց հեա՝ անձանօթ գործեր թարգմանէ մեզ խորին ուշադրութեամբ եւ ճշգրութեամբ : Ես այն ատեն շնորհակալ կ'ըլլամ նաւ երախտապարտ սրտով :

1886 Նոյ . 18 , յիւսիսաւր .

Մ . Կ .

(1) Մեր Թաղ . վարժարանաց երեմնի տնօրէններէն մին՝ որ դժբախտաբար հայ ըլլալով՝ իր ամեն օր խօսած եւ գրած աշխարհաբարբն իսկ անձանօթ եւ ուղղագրութեան տգէտ է , Համի Էլվաշի եւ Խարակէօզի լսգու կոչած է Հիւրմուգեանի թարգմանութիւններ՝ 'ի լոյն տեղեկանալով որ բաւեք վերլուծական կարգաւ շարուած չեն : Մեղ . ի՞նչ անուամբ պիտի միրսէր եզնկայ եղծ Աղանդոցի եւ Մասթէօսի Մեկնութեան լեզուն ետէ կարենար ընթերնուլ եւ բառից շարքն ու դասաւորութիւնը տեսնել :

ՄԵՂԵԴԻ

20% ԱՌ ՍՈՐԵՏԵԱԼ ԲԱՐԵԿԱՄԵ ԻՄ

ՄԻՋՐԱՆ ԻՑԷՆՏԻ ՔԻՒՐՔԱՆՆԱՆ

Մայրիկին հետ գրնալով
 Օրիորդ մը շողակաթ
 Այս երեկոյ ես տեսայ:
 Գեղաշիտակ նուրբ մէջքով,
 Ունէր իրան նազելի:
 Վարդ կարմրուկ այտերով,
 Ունէր շքունք փարելի:
 Անոյս անոյս նայումսով
 Ունէր աչիւնք լայնալին,
 Մաքուր հոգւոյն հայելի:
 Անբծութեան ու սիրոյ
 Հոգեզրւարն բուրասան
 Գէր լանջք մ'ունէր տառածոյ
 Կրկին զունդեր ի վրան:
 Աչքիս մէջէն կայծ բռաւ,
 Այն զունդերուն մէջ ինկաւ,
 Հեւաց կուրծք աղջրկան...:
 Հովը տուաւ բիր յորձանք,
 Մտիս խորէն արձագանգ.
 «Քեզ կաղաչեմ, բնող մայրիկ,
 «Դուն տուր ինձի զայս աղջիկ:
 «Դուն տուր ինձի բիր քանքար,
 «Ներս ձօնեմ ամենն ալ...
 «Դուն տուր ներս սիրս բարի,
 «Որ իմ սիրով վառ պահի:»
 Եւ բնող մայրիկ, բնող մայրիկ,
 Եւ սիրս բարի, սիրս բարի
 Եղաւ բերնիս մեղեդի...:

Ի Տրապիզոն, 86 Հոկտ. 4

ՍՏԵՓԱՆ ԿԱԶՈՂԵԱՆ

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

25 Դեկտ. 1886 Գաւթ-գիւղ

Ողջո՞յն առ Տէմիրճիպաշեան . — Հաւսօն . — Մեծանուն զործիչ-սարկաւագներ . — Վարդան փաշայն . — Հին վարժապետութիւնն . — Պատմական վրիպակ . — Դարեգին էֆէնտի Փափագեան . — Յիշատակ :

Ազգընտիր գրագէտ բարեկիսմա՝

Ողջո՞յն Եղիան :

Հոգեշունչ գիրդ եւ հոգեշունչ այցաքարտդ յաջորդաբար առի, կարդացի եւ դարձեալ կարդացի, ու զմայլմամբ եւ տիրութեամբ համակուեցայ այն գողտր ու միանգամայն մեղամաղձոտ շեշտերուն, նուրբ դիտողութեանց, սուր ակնարկաց համար, զորս կը պարունակէին այդ դրական գոհարները, չըսեմ գրերն :

12 Դեկտ. գրած նամակդ՝ այն տեսակ գրութիւններէն է որոց ընթերցումն երբ մարդ կ'աւարտէ, սրտով եւ հոգւով ներքին յագեցում մը գողցես կզգայ, եւ չուզեր, ժամանակ մը գոնէ, ուրիշ ո՞ր եւ է ինչ ընթեռնուլ :

Այս կարգէն են ընդհանրապէս Ձեր մեղրածորան թղթ-թակցութիւններն, եւ մասնաւորապէս Ձեր վերջին նամակն, որ քանիցս կարդաց եւ նոյնը վկայեց Ձեր սիրեցեալ ընկերներէն՝ ազգային արձակաբանից Հովերոսն եւ ազնուաբանն Չերազ-Մինաս, երբ այցելեց մեր հիւանդատուն՝ ողջատանոցը :

Եթէ նամակիդ ցարդ չպատասխանուեցաւ, պատճառն ցուրտ Եւրոսն է, որ կսպառնայ ծանօթ խօթութեանս :

* * *

Այսօր Ս. Ստեփաննոս է, սարկաւագաց Ջատիկն է, վարժապետաց ալ աստղանիչեալ Հաւտօնը :

Տեսնելու էք յերուսաղեմ այս տօնին հանդէսը :

Ի յիշատակ նախասարկաւագին, Միարան-սարկաւարդներն՝ ոսկեհուռ չապիկներ կը հագնին, եւ սաղաւարտներ ի

գլուխ՝ խմբովին կը նախագահէն եկեղեցական արարողութեանց, եւ սոյն օրը բուրվառ ընելէ ձեռնադահ կը մնան, եւ ստոնց տեղ՝ արեղայ վարդապետներն, ծայրագոյններն բուրվառակիր կը լինին:

Վարժապետաց համար ալ հին ատեն ցնծութեան օր էր Ս. Ստեփաննոսի տօնը. զի առաջին կաղոնդն էր. նոյն օրը իւրաքանչիւր աշակերտ՝ հաւեր կամ ուրիշ նուէրներ կը տանէին իրենց վարժապետաց:

Նոյնպէս, այսօրս դպիրներուն համար ալ ոչ նուազ հարկինքի օր է:

Մայրաքաղաքիս թաղերու եւ արուարձանաց մէջ՝ ճայնաւոր աշակերտաց Ալի-Պէյ տիւղի աւանդական սերն ու Հասանին շինած կարկանդակը կը հրամցնեն, եւ հարուստ թաղերու մէջ՝ երբեմն ժողովուրդն ալ կը մասնակցի այդ նահապետական հոգւոյ-ճաշին, ինչպէս իմ բնակած գիւղիս մէջ ի Գատը-գիւղ, յիւսկիւտար, եւ այլուր:

* * *

Ո՞վ էյլեր, որ մեր Ազգին մէջ ընդհանրապէս մեծանուն վարժապետներն՝ սարկաւադ եղած են, եւ սարկաւադներըն՝ վարժապետ:

Բարեյիշատակ իրաւասուր Արովեանց, տասնամեայ հասակէն՝ Էջմիածնայ վանքն մտած, Անտօն Արքեպիսկոպոսի մը վոքրաւոր եղած եւ Եփրեմ Կաթողիկոսէն սարկաւարդութեան աստիճան ընդունած է. եւ սակայն 1829ին ի Գերմանիա ուղեւորած եւ իւր սքեմն անդ մերկացած է:

Այլ եւ, Մեսրոպ Պաւլիթեանց թաղիաթեանց՝ որ Էջմիածնայ միաբան սարկաւարդներէն էր, երկիցս ամուսնացած է, եւ որոյ կենսագիրն՝ անցեալ տարի հրատարակուեցաւ ի Տփլիսի, խմբագրութեամբ Գեր. Տ. Մկրեան Հօր:

Դարձեալ, Աղաբեկեան Մարկոս Էփէնտի քենայր եւ Երեւանայ թեմական Տեսուչ ու Կոռնաճաղիկ վիպագրութեան յօրինող Պերճ Պրօշեանց, 1882ին՝ Թուրք Մեղքիսեղեկեան Սուրենեանց Գէորգ Եպիսկոպոսէն կիսատարկաւարդութեան չորս աստիճաններն առաւ:

Եւ միթէ՛ ի Տաճկահայս չե՞ն գտնուած նոյն օրինակ վարժապետ-սարկաւազներ, կամ սարկաւազ-վարժապետներ :

Երջանկայիշատակ Ներսէս Վարժապետեանի պապն՝ տիրացու Պօղոսը — որ ազուական ձայնին համար Զեննե-Պօղոս ալ կը յորջորջուի եղեր — միթէ՛ սարկաւազ չէ՞ եղած :

Պրուսայի համբաւաւոր առաջնորդներէն՝ Ռերֆացի Յարութիւն եպիսկոպոսին փոքրաւորներն ու սարկաւազներն եղած են Առաքել Ալթուն Տիւրքի հայրն՝ Ոսկեան էֆէնտին (Ալթուն Տիւրքի էֆ .) եւ Պուռունսուղեան Յակոբ էֆէնտիի եղբայրն՝ Նփրեմ աղայն : Երկուքն ալ Պրուսայի Եկեղեցւոյն մէջ առաջնակարգ եւ յաջողակ զոյգ բուրվառակիրներու փայլուն համբաւ թողած են :

Հանրածանօթ Վսեմ. Ասպետ Զունդ Աստուածատուր — որ Երամեան գերդաստանի բազմադիւն վարժապետն է եղած, — եւ ձէզայիրեան ամիրայի քենայր՝ փէշտիսպճեան էֆէնտին՝ Վիէնայի Միաբանութեան նախկին մօնթերէն չե՞ն :

* * *

Եւ երբ ազգայիններն կը յիշենք, ի՞նչու համազգայիններն ալ չյիշենք, Սահմանադրական ճշմարտութիւններն դրող բազմահմուտ վարդան փաշայն՝ Վենեսոյ Ս. Ղազարու Վանքէն հոգեւորական լինելէ վախած, եւ ի Պօլիս՝ իւր ծնողքէն դադուուի, մեր պատրիարքարանն ապաստանած է եղեր, եւ Գէորգ Դ. ի (յայնժամ վարդապետ եւ պատրիարքական փոխանօրդ) սրաշտղանութեամբը ազատուած :

Բերայի Ս. Երրորդութեան Եկեղեցւոյ շինութեան եւ օծման առթիւ — որ կատարուած է ի ձեռն Աղաւնի-Ստեփաննոս պատրիարքի — Պարոն Վարդան՝ յատուկ գեղեցիկ երգ մը եւ նոյնին անոյճ եղանակ մը յօրինած եւ յարմարեցած է :

Աւերբդ չեմ համարիր յիշել աստ, թէ Վարդան փաշայն Ազգային Պատրիարքարանի մէջ քարտուղարութեան պաշտօն կատարելէ վատ, Արմաշու Վանքն, Խառգիւղի Ս. Ներսէսեան վարժարանը եւ Տատեան Պօղոս Պէյի տունը՝ բարձրագոյն դասերու եւ դիտութեանց վարժապետութեան պաշտօն ալ վարած է :

* * *

40 տարիներ յառաջ՝ այնչափ յարգի է եղած վարժապետութիւնն ի մեզ, որ մինչեւ իսկ առանձնաշնորհութիւն կը վայելէն եղեր արժանաւորներն Կրօնական ժողովոյ մէջ թու ունենալու :

1847ին Հոգեւոր ժողովոյն անդամ ընտրուած են Պրուսայի Տերոյենց Պատուելին, եւ Խասգիւղի վարժապետներէն Պ. Կարապետ Տէր Մատթէոսեանն, ինչպէս յետոյ նաեւ վանանդեցի Դրիգոր Պատուելին (ապա Տէր Յովհան քահանայ), եւ Մալէգեան Յովսէփ Պատուելին :

Այդ ատենները՝ վարժապետաց ոչ միայն երկրաւոր ասպրուստն կը մտածուի եղեր, այլ եւ յաւիտենականութեան ասպրուստն ալ խնդիր ըրեր են մեր բարեյիշատակ Ամիրաներն եւ Ենովք ու Եղիայի ի ձուռն Հարցն յարուցեր են :

Եւ ահա դոյն պատճառաւ, գուցէ վարժապետներն քաջալերելու մտօք կրկին կազնդէքներն սահմաներ են. մին՝ Ս. Ստեփաննոսի օրն, Հաւսօն անուամբ, միւսն՝ նոր տարւոյ առաջին օրն :

Հաւսօնի օրն՝ ինչպէս ըսի, աղքատիկ աշակերտք իսկ ընծայարեցութեամբ կը սլառուեն ու կը մեծարեն եղեր իրենց աշխատաւոր ուսուցիչներն :

Յաւանդութենէ գիտեմք, թէ անուանի Պետրոս վարժապետն՝ Հաւսօնի մը օր, մինչեւ 40,000 զուրուչի ընծայ ընծայ ընդունած է իւր աշակերտներէն :

Այս Հաւսօնի օրն՝ Հայաստանեայց աւանդութիւններէն մին դարձած է, եւ սովորութիւն եղած է շատ տեղ՝ Ս. Ստեփաննոսի օրն հաւսօն կոչել, ինչպէս Ս. Համբարձմոն տօնը՝ Կաթնաւսօն, եւ Ս. Դէորդայ օրն ալ՝ Մուղնիւսօն անուամբ կը յորջորջեն Արարատեան դաշտին մէջ բնակող Հայերն :

* * *

Պատմութեան ծրագիրն՝ յատուկ անուններով կրնայ կազմուիլ եւ ճշգուիլ :

Երբ յատուկ անուններն՝ անճիշդ են, պատմութիւնը՝ առեղծուած կը դառնայ ըստ ինքեան :

Ուստի, տկամայ վրիպակներն պէտք է ուղղել ազան կամ

անագան, եթէ պատմութիւնը՝ ճշդապատում յարդարել կուզուի :

Արեւելի քրօնիկագիրն ալ եթէ կը փափաքի ժամանակակից պատմութեան դերը խաղալ, հարկ է որ եղած քննադատութիւններէն օգտուի, եւ ճշդէ իւր գրածներն :

Արեւելի 875^{րդ} թուոյն մէջ պատմական յատուկ անուան վրիպակ մ'ալ սպրդած էր, զոր այս առթիւ պարտք կը համարիմ ուղղել :

Հանի-Տաս՝ ժամագործ չէր, ինչպէս գրուած էր Արեւելի մէջ, այլ աղօրիք բանեցնող կամ Զաղացք շինող մը լինէն՝ նոյն իսկ հանգուցեալ Տատեան վսեմ. Յովհաննէս պէյէն լսուած է :

Իսկ Հանի-Տատն՝ իրաւ, երկու զաւակներ ունեցած է, բայց այդ զաւակներէն մին՝ ո՛չ թէ Պօղոս պէյն է, այլ Սիմօն աղայն էր, որ Տատեան Յովհաննէս պէյի մեծ եղբայրն եւ վառօդապետ Տատեան Պօղոս պէյի հայրն էր : Այն Պօղոս պէյին, որոյ սատարութեամբն ու մեծտնուն Գուստփաշայի յանձնարարութեամբը՝ Սամաթիոյ Ս. Սահակեանի նախկին սաներէն՝ վաճառականական մասնագէտ համարակալ Թորգոմեան Պօղոս էֆէնտին յերոսպա դրկուած է, ինչպէս նաեւ Եաղըճի Պօղոս ամիրայի պաշտպանութեամբն ալ՝ տղգային ճարտար պատկերահան՝ վաղամեռ Սաքայեան Աբրահամ էֆէնտին յղուած էր :

Սուլթան Սէլիմ՝ վառօդագործութիւնը քաջաբերող լինելով, Հանի-Տատ՝ իւր արհեստին բնութեամբն ու փորձերովն յաջողած է թաւալող մեքենայներ յօրինել եւ վառօդագործութեան արհեստին տարրական հեղինակութեանը ձեռնարկել, եւ այսօր՝ իւր գերդաստանին անունը դարուց 'ի դարս փառաւորելու եւ անմահացնելու պատճառ լինել :

* * *

Բաճրեկամ, այն ինչ կը պատրաստուէի իմ բիւզանդածին սգազգեսաց բարեկամիս, եւ Զեր Երկրագունքի կարնոյ գործակալ՝ Համամճեան Յակոբ էֆէնտին ջուխտ մը վաղավախճան տասրակայ՝ հայաջեայ Սուրէնին, եւ չուշանադէմ Նու-

նեային տարածամ կորստեան առթիւ միութարական մը գրել առ տարաբաղդ ծնողս, եւ ահա՛ 15 դեկտ. Ձեր արցունքոտ այցաքարտէն իրազեկ եղայ, թէ Գարեգին էֆէնտի փափազեան եւս նախընթաց օրն թաղած էք....:

Գարեգին անունն ինձ համար ըստ ինքեան նուիրական անուն մ'է. զի Ազգընտիրն աւաղանի անունն է, զի իմ վաղամեռիկ դժբաղդ որդիկիս անունն էր. Հետեւաբար՝ Գարեգին անունը՝ միշտ իւր հեշտ յիշատակներն ունի յիս, եւ վաղապրաւ Գարեգին էֆ. փափազեան ալ — որ ոչ նուազ յիշատակներ կը թողու, ինչպէս ուրիշ բարեկամաց սրտերուն մէջ, նոյնպէս եւ իմինիս — կու գայ այսօր իմ հոգւոյս մէջ Գարեգիններու երրորդութիւն մը կազմել....:

Ձեմ կրնար լրիւ բացատրել, թէ ո՞րչափ մեղքեցայ այդ Գարեգին փափազեանը, որ բառին բովանդակ նշանակութեամբ բարի Հայ եւ ճշմարիտ քրիստոնեայ էր:

Զարմանալի չէ՞, որ աեղական ազգային լրագիրներն՝ ոչ մի տող բարեհաճած էին զսհել այդ ազնուական եւ հոյակապ անձնաւորութեանը համար, մինչդեռ աննշան մարդոց համար շատ անգամ կարկառուն էջեր կը նուիրուին:

Մեր մէջ տակաւին իրական ազնուականութիւն գնահատել չկայ: Ազնուականութիւնը դրամի ազնուականութիւն է:

Եւ ես չեմ հանդուրժեր, որ այդ նշանաւոր Հայն՝ աննշան թաղուի:

Դերեզմանին առջեւ, պատմութեան առջեւ պէտք է պանծացնել այն արժանիքներն, որք 'ի կենդանութեան երեւիլ չէին սիրած, եւ կը նմանին ճիշդ այն ծաղկին, որ թէեւ բնութեան բիւրաւոր երգեցիկներուն մէջ ամենէն համրն է, այլ իւր խնկաւէտ բոյրովն՝ ամենէն պերճալեզու եւ ճարտասան բացատրութիւնն կը յօրինէ:

Ո՛չ, մոռցուած չէ՛, թէ Գարեգին էֆ. փափազեան՝ մեծ վտարանդւոյն մանկութեան ընկերներէն մին էր. իճատիէ հայաբնակ թաղին անխօս մուսայն էր, որ գլխէր ներշնչել գրասիրաց....:

Իւր արհեստին կատարեալ բանաստեղծն էր:

Ինքնօգնութեամբ մշակած էր իւր ճիւղն. եւ մասնագիտութեանը մէջ՝ անգուգական էր:

Եթէ ըսեմ ճարտարապետական հաշուակալութիւնը՝ իրմով կը մեռնի, միթէ՛ ճշմարտութեան արձագանգ եղած չեմ լինիր:

Եւ երբ հաստատեմ, թէ Գարեգին Էֆէնտիի մահուամբ՝ Ազգն այսօր 100 հատ ընտրելագոյն երիտասարդ գրագէտներ հողած կը սեպուի, արդե՞ք չափազանցած կը լինիմ:

Քաջ համարակալութեան հետ՝ քաջապէս իմաստասիրած էր նաեւ սուլթանաց լեզուն:

Ելեւմտական նախարարութեան մէջ կարեւոր պաշտօն ունեցող քանի՛ քանի՛ բարձրաստիճան թուրք գրագէտներ՝ յաճախ իւր իճատիէի բանաստեղծական տունն այցելելով՝ հանգուցելոյն տաղանդէն կ'օգտուէին:

Ընտրողական եւ դրական գաղափարներ ալ ունէր Գարեգին Էֆէնտին, բայց հետամուտ չէր ազգային ասպարէզներու մէջ ցուցամուլ լինել:

Իւր գործն՝ կրեսոսներու հետ էր, բայց ոսկի հորթն բնաւ չէր պաշներ:

Արծաթն՝ մարդուս համար, եւ ո՛չ թէ մարդս արծաթին համար լինելուն փիլիսոփայութիւնը խորունկ սերած էր անդստին՝ ի մանկութենէ:

Գարեգին Փափաղեան՝ թէեւ քանակագէտ, բայց ժիւլ-Ֆաւրի պէս թիւերն կ'ատէր: Թէեւ համարակալ, բայց կամարթինի պէս չէր սիրեր գծերը:

* * *

Յիշատակներն՝ երկնաւոր յաւիտենականութիւն են, ըսուած է, եւ իրաւամբ:

Գարեգինի մահուամբ, կ'ուզեմ յարութիւն տալ իւսկիւտարու Ս. Խաչ եկեղեցւոյ Աւագերէց Տ. Յովհաննէս քահանայի յիշատակին ալ, որ այնչափ նշանաւոր եղաւ իւր ժամանակին, եւ այնչափ խառն քննադատուեցաւ, խոցուեցաւ ժամանակակից արեւածաղիկ լրագրութենէն:

Գարեգին Փափաղեան՝ այդ նշանաւոր քահանային անդրանիկ զաւակն էր:

Տ. Յովհաննէս քահանայն՝ տոկուն սիրտ, մշակեալ միտք եւ պերճախօս լեզու ունէր: Եւ այն քահանայներէն էր, որք քահանայ ձեռնադրուելէ առաջ՝ քահանայ եղած են:

Սէլամըզի թաղն՝ անով կ'ողեւորուէր, Ս. Խաչի քահանայք՝ անով կը յառաւորուէին, ծխական ժողովուրդներն՝ իւր աւետարանաշունչ խօսքերովը կը մխիթարուէին:

Պահպանողական ոգւոյ հետ, յառաջդիմական գաղափարներ կը տածէր: Սէլամիյէի Տ. Յովհաննէսն կրնամ ըսել ճիշտ զոյգն էր Խասգիւղի Արծրունի քահանային:

Ո՛վ որ Յովհաննէս քահանայն չէ տեսած, եւ զայն լսելու, ճանչելու երանութիւնը չէ վայելած, թող երթայ ի Խասգիւղ, եւ անդ տեսնէ, լսէ Տ. Գէորգն, որ սրտի եւ մտայ ձերքերովն համեմատութիւնն ունի անոր:

Մէկ խօսքով, Տ. Յովհաննէս՝ կենդանի է ի Տ. Արծրունի քահանայն:

Դեռ նոր Դումգարուի դրսի Պէգճեան վարժարանէն ելած, եւ յիւսկիւտար Սէլամիյէ թաղն՝ Մխաբ Ամիրայի փոքրիկ պոյաղատաց Հոյ մատենագրութիւն եւ պատմութիւն կը դասախօսէի:

Զեմ մուանար այն յիշատակաց արժանի օրն, յորում Տ. Յովհաննէս, Ս. Խաչի խօսնակն՝ եկեղեցւոյն դասին ետեւ կանգնած, Ս. Յակոբայ տօնին աւթիւ, Հանգ. Սերովբեան Յակոբ սլաարիարքին տարելիցն դրուատելով՝ սրաաչարժ դամբանական մը արտասանեց, դիմաւնդարար եւ ճարտասանական բարեյարմար ձեւերով, եւ ունկնդիր ժողովրդեան աչքերէն՝ ոլմուն արցունքներ քսանց:

Դուն ուրեք լսուած են այնպիսի պարզութեան մէջ՝ յաւիտենակութեան եւ անմահութեան նկատմամբ այդքան նուրբ եւ գեղեցիկ բացատրութիւններ:

Արդէն, Հայաստան լրագրոյն մէջ նորին սրբութեան մէկ հմտալից եւ վառվռուն բանախօսութիւնը կարդացած էի — արտասանեալ ի պարգեւաբաշխութեան հանդիսի, Սէլամիյէի վարժարանին — նոյն օրն երջանկութիւն ունեցայ նաեւ անձամբ անձին լսել, յիշեալ հոգեթրթիւ դամբանախօսութիւնն ալ:

Եւ այդ մեծանուն քահանայ Հօրդ. անուանը զուգակից՝ յաւէտ կենդանի եւ պատուեալ պիտի մնայ քո անունդ եւ եւ յիշատակդ՝ ո՛վ Գարեգին Էփէնտի Փապաղեան, քո ծանօթներուդ եւ սիրողներուդ սրտերուն մէջ, ընդ օրս նաեւ

Ա. Յ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Մեծաւ շնորհակալութեամբ կը ծանուցանեմք թէ
Նուպար-Շահնազարեան վարժարանի սաներէն Մեծ.
Յարութիւն էֆէնտի-Պէյազեան իւր հեղինակած Ընթացք
խաղախան աշխարհագրութեան դասագրքէն 30 օրի-
նակ նուիրեց Ասիական ընկերութեան:

Երկրագունն յառաջիկայ տարի պիտի հրատարակէ
Վիզդօռ Խւփի Մառիօն Տրչօնի թարգմանութիւնն
ի Տ. Աղեքսանդր Փանոսեանէ:

ՆՈՐ ՀԱՆԴԵՍՔ

Լ Ե Չ Ո Ւ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ԽՄԲԱԳԻՐ-ՏԵՐ

ՍԵՐՈՎԲԷ ՏԵՐՎԻՇԵԱՆ

(52 երեսէ բաղկացեալ)

Տպագրութիւն Գ. Պաղտատեան (Արամեան)

Տարեկան բաժանորդագին՝ կէս Օսմ. ոսկի. թղթատարի
ծախքով 60 դէ: Մէկ թիւը քառորդ մէճիտ:

Բաժանորդագրութեան համար դիմելու է առ Տ. Ա.
Պիպէռճեան՝ Յակոբեան խան թիւ 14, Պօլիս:

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Հրատարակիչ եւ պատասխանատու խմբագիր

Հ. ԲԱՅԱՅԷԼ Վ. ՊԱՐՈՆՉ

Վիեննա Միխիարեան Տպարան

Բաժանորդագին՝ տարեկան 8 ֆռ. վեցսմնեայ 5 ֆռ.:

Հասցէ

A la Redaction de la Revue «Hantess»
Au couvent des R. R. P. P. Mechitharistes
A Vienne (Autriche)
VII Mechitharisten Gasse 4.

ԳՈՐԾԱԿԱԼ ՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ	Մեծ. Գաբրիել էժենի Էգնեան (M. Kapriel Eknayan, Rue du Faubourg Montmartre 47, Paris)
Մանչեսթեր	» Գ. էժենի Մոլսովեան (Mr. K. Moldo- vack 36 Range Road, Alexander Park. Manchester.
Վարնա	» Կարապետ էժենի Յովսապեան
Կարին	» Յակոբ » Համամեան
Ս.Փիօն Գ. Հիսար	» Սմբատ » Դուրիքեան
Սըվազ	» Յարութիւն » Բարունակեան
Մարաշ	» Սարգիս » Գ. Սամուկեան
Սյնքապ	» Վահան » Քիւրքեան
Մուշ	» Մկրտիչ » Սարգեան
Վան	» Մարկոս » Նաթանեան
Քղի	» Աւետիս » Քաջբերունքի
Իզմիտ-Պահնէնիկ	» Յարութիւն » Տէր Կարապետեան
Մարգուտ	» Յովհաննէս » Դալանեան
Տրապիզոն	» Մինաս » Քիւրքեան

Տնօրէնն ամեն Ձերեւոքի եւ Շաքար կէս օրէն յետոյ կը գտնուի

ԳՐԱՍԵՆԱԿ

Բիզա փաւա Եօզուու, Շարգ չարքուր, վերին յարկ, քիւ 52

معارف هموميه نظارت جليله سلك رخصتيله طبع او لنشدد رخصتنامه نومروسى ۳۳ سنه ۱۳۹۷ قهبط ۲۱

